

Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı ve Standardı: Ahmed Fethi Paşa'nın Terekesi

Serap Sunay*

Öz

Rodoslu zengin bir aileye mensup olan Ahmed Fethi Paşa (1801-1858), çağdaşlarına göre oldukça iyi bir eğitim aldı. Devlet kademelerinde hızla ilerleyen paşa, Sultan II. Mahmud'un dikkatini çekerek, saraya damat oldu. Böylece mesleki kariyeri ve özel yaşamında farklı bir statüye kavuşan Ahmed Fethi Paşa, elde ettiği bu makamlar ve icraatları sayesinde, Tanzimat dönemine damga vurdu. Yanı sıra imparatorluğun en zengin adamlarından birisi haline geldi. Onun çok dikkat çeken devasa serveti ve lüks yaşam tarzı, siyasi rakiplerinin ağır eleştirilerine konu oldu. Terekesinin merkeze alındığı bu makalede, mal varlığından hareketle Ahmed Fethi Paşa'nın ticari ve sosyal ağları, okuma ve harcama alışkanlıkları ile lükse düşkünlüğü gibi hususlar gün yüzüne çıkarılmaya çalışıldı. Ayrıca ardında bıraktığı büyük meblağlardaki borçlarının tespiti ve ödenmesine dair yaşanan sorunlar, arşiv kaynakları kullanılarak incelendi. Böylece Osmanlı Devleti'nde üst düzey bir bürokratin yaşam tarzı ve standardı ortaya konularak karakterine dair elde edilen karinelerle biyografisine katkı sağlandı. İlaveten paşanın ait olduğu zümre ve Tanzimat'la birlikte değişen bazı tüketim alışkanlıklarına dair ipuçları elde etme imkânı doğdu.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Fethi Paşa, Damat, Tereke, Servet, Lüks Tüketim, Borç, Ticaret, Hayırseverlik.

Life Style and Standard of a Dynasty's Son-in-Law: Ahmed Fethi Pasha's Estate

Abstract

Ahmed Fethi Pasha (1801-1858) who comes from a rich, Rhodian family received a very good education compared to his contemporaries. With his quick progress in

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/
TÜRKİYE, serapsunay@yahoo.com ORCID: 0000-0002-0332-5439
DOI: 10.37879/belleten.2020.745
Makale Gönderim Tarihi:17.01.2019 – Makale Kabul Tarihi: 02.10.2019

the State's positions, the pasha aroused Sultan Mahmud II's attention and became a son-in-law in the palace. Thus, Ahmed Fethi Pasha, who gained a different status in his professional career and private life, marked the Tanzimat period thanks to these stations and activities. Additionally, he has become one of the richest men in the empire. His remarkable colossal wealth and luxurious lifestyle became the subject of harsh criticism by his political rivals. In this article in which his estate is discussed, issues such as Ahmed Fethi Pasha's commercial and social networks, reading and spending habits and fondness for luxury were tried to bring to light with reference to his wealth. In addition, the problems related to the determination and payment of debts in the large sums he left behind were examined by using archival sources. Thus, by introducing the life style and standard of a high-level bureaucrat in the Ottoman Empire, his biography was contributed by clues obtained about his character. In addition, there was a chance to get some clues about the class to which the pasha belongs and some consumption habits that changed during Tanzimat period.

Keywords: Ahmed Fethi Pasha, Son-in-law, Estate, Wealth, Luxury Consumption, Debt, Trade, Charity.

Giriş

Osmanlı Devleti tarihinde değişim ve dönüşüm çağı telakki edilen Tanzimat devrini şekillendiren devlet ricâli hakkında bilinenler, onların tarihteki önemleriyle mütenasip değildir¹. Bu bağlamda, sahibinin serveti, yatırım araçları, sosyo-ekonomik ilişki ağı, devlet-şahıs münasebetleri, özel zevkleri, dünya görüşü, okuma ve harcama alışkanlıkları gibi *insani yönünü* ortaya koyan hususlara dair başka kaynaklarda rastlanması güç olan derli toplu bilgiler edinebileceğimiz tereke defterleri büyük önem taşımaktadır². Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Ahmed Fethi Pa-

1 Son yıllarda arşive dayalı biyografi çalışmalarında bir artış görülmekle birlikte, henüz istenen düzeyde değildir. Bu duruma Osmanlı tarih yazıcılığında insan faktörünün arka planda bırakılması, hatırat kültürünün gelişmemesi ve belgelerin ketumluğundan doğan problemler de eklenince, ricâl hakkında bilinenler daha da sınırlı bir hal almaktadır. 19. Yüzyıl Osmanlı biyografi yazıcılığı ve biyografların kaynak kullanımında dikkat etmesi gereken hususlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 50, (2017), ss. 219-242.

2 Tereke kayıtlarının Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi için önemi ve kaynak değerine dikkat çeken çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan türünün öncüsü olan bazıları için bkz. Halil İnalcık, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, (1953), ss. 51-65; Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6, (1966), ss. 1-479; Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, XLI/161, (1977), ss. 41-78; Lajos Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi",

şa'nın terekesi ise onun hem Osmanlı Devlet bürokrasisinde üst düzey görevlerde bulunması hem de saray damatlığı³ gibi son derece önemli bir statüye haiz olması hasebiyle konuyu daha ilgi çekici kılmaktadır. İncelenen tereke, Ahmed Fethi Paşa'nın yaşam tarzı, devlet ve toplum içerisindeki statüsü ile iktidarının menşei ve serencamı hakkında mühim ipuçları barındırmaktadır. Bu noktadan hareketle makalede, paşanın renkli kişiliğini yansıtan ve biyografisine önemli bir katkı sağlayan terekesi merkeze alınarak, *dünyevî değerleri, beğeni ve beklentileri*⁴ ortaya konuldu. Ancak aşağıda örnekleriyle izah edildiği üzere, mevcut terekenin Ahmed Fethi Paşa'nın sahip olduğu mal varlığının tamamını içerdiğini kabul etmek ve gerçek servetinin burada yer alan meblağ olduğu sonucuna varmak mümkün değildir⁵. Bu nedenle, söz konusu eksikliği giderebilmek adına, bilhassa devrin elit bürokratlarına ait tereke kayıtlarının çeşitli arşiv belgeleriyle birlikte kullanılması, büyük resme ulaşmada kilit bir öneme sahiptir.

Ahmed Fethi Paşa'nın hayatı, siyasi ve askeri faaliyetleri başlı başına bir çalışma konusu olduğu ve bu makalenin sınırlarını aştığından, burada paşa hakkında genel birtakım malumatlarla iktifa edilecektir. Rodosî Rikâbdar Hâfız Hacı Ahmed Ağa'nın⁶ oğlu, Enderun'dan yetişen Ahmed Fethi Paşa, elçilik, çeşitli meclislerde âzâhık, valilik, ticaret nazırlığı ve kariyerinde asıl şöhreti elde ettiği tophane

çev. M. Tayyib Gökbilgin, *Belleten*, XLIII/170, (1979), ss. 457-480. Ayrıca terekeler hakkında yapılan çalışmaların kapsamlı bir kaynakçası için bkz. Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11/22, (2013), ss. 210-227; Orlin Sabev, "Osmanlı Toplumsal Tarihi için Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, I, (2013), ss. 265-272.

3 Tanzimat dönemi hanedan damatlığı ve önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serap Sunay, *Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Şihsî Mücadelesi (1813-1868)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon 2015, ss. 69-90.

4 Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitinin Saltanatının Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, S. 83, (1999), s. 306.

5 Tereke kayıtlarının kişinin servetini her zaman tam olarak yansıtmadığı ve bunun nedenleri hakkında bkz. Barkan, a.g.m. , s. 75; Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011, s. 73 vd. ; Bozkurt, a.g.m. , ss. 209-210. Ayrıca dönemin ricâlınden Hüseyin Avni Paşa'nın terekesine nispetle çok daha varlıklı olduğu, ancak bunun belgeye yansımadığı Musa Çadircı tarafından da ifade edilmiştir (Musa Çadircı, "Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", *Belgeler*, XI/15, (1986), ss. 148-149).

6 Enderun'dan rikâbdarlığa yükselen Rodosizâde Hâfız Hacı Ahmed Ağa, 1789 tarihinde saraydan çıkarılarak, emekli edildi. 1215 (1800-1801) senesinde vefat eden Ahmed Ağa, Karacaahmet'te mefundur (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, I, 153).

müşirliği gibi Osmanlı Devlet bürokrasisinde üst düzey vazifelerde bulundu⁷. 25 Haziran 1840 tarihinde Sultan II. Mahmud'un kızı Atiyye Sultan ile evlenerek⁸, Osmanlı Devlet geleneğinde önemli bir yeri bulunan *damad-ı şehriyâri* unvanını kazandı. Paşanın Atiyye Sultan ile evliliğinden Seniyye ve Feride isimli iki kızı oldu⁹. Şemsinur Hanım ile gerçekleştirdiği önceki evliliğinden ise Mehmed Besim, babası gibi saraya damat olan Mahmud Celaleddin Paşa, Yegâne ve Güzide Hanımlar dünyaya geldi¹⁰.

Askeri ve siyasi sahadaki icraatlarıyla, devrin öne çıkan simalarından birisi olmasının yanı sıra damatlığıyla elde ettiği avantajı üst seviyede değerlendiren Ahmed Fethi Paşa, Sultan Abdülmecid üzerinde kendisinden *müsteşâr-ı saltanat* şeklinde bahsedilecek kadar tesirli oldu¹¹. Yabancı basın tarafından da yakından takip edilen paşanın söz konusu statüsü¹², onu padişahın yetkilerinin sarsılmaz savunucuları olan *muhafazakâr-saray* kanadının güçlü temsilcilerinden birisi haline getirdi. Önceleri çoğu meselede benzer fikirleri paylaştığı devrin en nüfuzlu devlet adamlarından *reformist* kanadın temsilcisi Mustafa Reşid Paşa ile zamanla -sarayın diğer

7 Ahmed Fethi Paşa'nın kısa biyografisi için bkz. Ali Fuad, *Marîf Simâlar*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, nr. Y/713, ss. 34-37; Tayyar-zâde Ahmed Atâ Efendi, *Tarih-i Atâ*, İstanbul 1293, II, 215-218; Ali Rıza-Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız, XIII. Asr-ı Hierde Osmanlı Ricâli*, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul 1977, I, ss. 129-131; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, II, 522; Davut Hut, "Fethi Paşa", *DİA*, İstanbul 2016, Ek-1, ss. 450-451; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Fethi Ahmed Paşa", *İstanbul Ansiklopedisi*, yay. haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul 1971, X, ss. 5708-5709; Necdet Sakaoğlu, "Fethi Ahmed Paşa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, III, ss. 298-299; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar, Türkiye, (1074-1990)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969, II, 807.

8 Serap Sunay, "Tanzimat'ın İlk Saray Düğünü: Sultan II. Mahmud'un Kızı Atiyye Sultan'ın Ahmed Fethi Paşa ile Evlenmesi", *Belleten*, LXXVII/278, (Nisan 2013), ss. 130-131.

9 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1980, s. 135; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Atiye Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 3/S. 25 (Ocak 1952), s. 1202; Adnan Giz, *Osmanlı Prensesleri A-G*, İstanbul Üniversitesi bitirme tezi, no: 3718, İstanbul 1950, s. 5; Adnan Giz, "İkinci Mahmudun Kızları II", *Tarih Dünyası*, S. 9 (Ağustos 1950), s. 369; Öztuna, *a.g.e.*, s. 807; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, I, 6.

10 Öztuna, *a.g.e.*, s. 807. Mahmud Celaleddin Paşa, Sultan Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan ile evliydi (Öztuna, *a.g.e.*, ss. 263, 808). Genç yaşta vefat ettiği söylenen Mehmed Besim'den, Ahmed Fethi Paşa'nın terekesinde bahsedilmemiştir (Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 57b, 3 Şubat 1859/29 Cemaziyelâhır 1275).

11 Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1991, ss. 41-42; Öztuna, *a.g.e.*, s. 807.

12 *The New York Times*, 7 Mayıs 1853.

damatları gibi- araları açıldı ve şiddetli bir rekabet içine girdiler¹³. Söz konusu siyasi rekabet o denli ileri boyutlara taşındı ki yabancı basında Ahmed Fethi Paşa'dan *Anti-Rechid Party* mensubu şeklinde bahsedilmesine yol açtı¹⁴.

Ahmed Fethi Paşa, siyasetteki statükocu duruşunu fen ve teknik meselelerden ayırarak edebilmişti. Tanpınar'ın ifadesiyle paşa, *Mecid zamanındaki küçük sanayi kumıldanmalarında belli başlı âmül olmuş ve Tophane kalemlerini yeni fikirlerin bir ocağı yapmıştır*¹⁵. Ahmed Fethi Paşa, Sultan II. Mahmud'un diğer damatlarından farklı olarak, aldığı iyi eğitimi sayesinde Viyana, Londra ve Paris sefirliklerinde bulundu ve böylece Batı kültürüne hâkim oldu. Rumca ve Fransızca'yı ana dili gibi konuştuğunu ifade eden ve kendisiyle bizzat görüşen Ubicini'ye göre Ahmed Fethi Paşa *Şeki ve kültürlü, vatanının çıkarlarını her şeye üstün tutan iyi bir idareci, bununla beraber şahsi çıkarlarını korumasını bilen bir zat* idi¹⁶. Siyasi hayatının yanı sıra sosyal ve kültürel meselelere de duyarlı ve aktif birisi olan Ahmed Fethi Paşa, imparatorluğun farklı yerlerinden eski eserlerin İstanbul'a gönderilmesi talimatını verip ilk askeri müzenin temellerini attı¹⁷. Beykoz'da çini ve billûr fabrikası tesis edip, karantina merkezleri ile top dö-

13 Cevdet Paşa da ikisinin birbirini azil ve görevlendirmede olduğu gibi ölümden de takip ettiklerini ifade ederek aradaki rekabeti vurgular (Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 41). Sultan II. Mahmud'un diğer damatları Halil Rıfat Paşa, Mehmed Said Paşa ve Mehmed Ali Paşa, Mustafa Reşid Paşa'nın en kuvvetli muhalifleri ve *muhafazakâr-saray* kanadının temsilcileriydi. Söz konusu siyasi rekabet hakkında genel birtakım malumat için bkz. Serap Sunay, "Ali Fuad [Türkgeldi]'nin Eserleri *Marûf Simâlar ve Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*'de Sultan II. Mahmud'un Damatları ve Mustafa Reşid Paşa ile Mücadeleleri", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına*, Derin Yayınları, İstanbul 2015, ss. 393-418. Bunlardan billhassa Damat Mehmed Ali Paşa'nın en büyük siyasi düşmanı Mustafa Reşid Paşa ile amansız mücadeleleri ve bunun devlet işlerine tesiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sunay, *a.g.t.*, s. 214 vd.

14 *The New York Times*, 18 Haziran 1853.

15 Ahmed Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 142. Ayrıca müellifin, *Fethi Ahmed Paşa'nın garıplaşma hareketimizde ilerde yapılacak ciddi çalışmalarla aydınlanacak bir yeri bulunduğu muhakkaktır* ifadeleri, paşanın Türk siyasi yaşamı üzerindeki tesiri ve onun müstakil bir çalışmaya konu olmasının elzemiyetine dikkat çekmektedir (*Aynı yer*).

16 J. H. A. Ubicini, *1855'te Türkiye I*, çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, ss. 119-120. Ubicini'nin paşa hakkındaki bazı gözlemlerini *Ahmed Fethi Paşa hazretleri dahi Avusturya Devleti'nde sefâret hizmetinde bulduklarından doğrusu ikisi [Mustafa Reşid Paşa] dahi gayret ederek Fransa lisanını ve Avrupa'nın her bir usûl-ı lâzimesini tahsile çalışmış* ifadelerinden teyit edebiliriz (*Takvîm-i Vekâyî*, nr. 160, 28 Ocak 1838/2 Zilkade 1253).

17 Erdem Yücel, "Müze", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 241; Sakaçoğlu, a.g.m., ss. 298-299. Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, VI, ss. 1596-1597; Tahsin Öz, "Ahmed Fethi Paşa ve Müzeler", *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949, s. 1. Müzeye önce *Müze-i Askerî*, daha sonra ise *Âsâr-ı Atika-i Müze-i Hümayun* adı verildi. Müzede silah ve harp malzemelerinin bulunduğu kısım *Mecma-ı Ešliha-i Atika*, arkeolojik eserlerin bulunduğu kısım ise *Mecma-ı Âsâr-ı Atika* adıyla

küm sanayinin gelişimine katkıda bulundu¹⁸. Dolmabahçe Sarayı için Avrupa'dan getirttiği nadide camlar sayesinde bir tür sanayi sergisi ve akabinde Beykoz'da tesis ettiği cam fabrikası sayesinde günümüz cam sanayine bir temel oluşturdu¹⁹. Bunlara ilaveten Büyükdere'deki tuğla fabrikasını tesis etti. Yabancı ülkelerdeki teknolojiyle, envai çeşit tuğla üretimi maksadıyla kurulan fabrikanın hedeflerinden birisi o dönem İstanbul'da sıkça görülen ahşap binalardaki yangınların önüne geçebilmektir. Ahmed Fethi Paşa'nın bu faaliyetlerini tebaanın güvenliğini sağlama, devleti kalkındırma ve yabancı tekelinden kurtarma fikriyle izah etmek büyük oranda doğru olmakla birlikte, bir noktada eksik kalacaktır. Zira paşa, Büyükdere'deki tuğla fabrikasının tanzim ve ihdası ruhsatı ile 23 Şubat 1841/1 Muharrem 1257 tarihinden başlamak üzere on beş seneliğine imtiyazını alırken; bulunduğu mevkii ve padişah nezdindeki itibarını sonuna kadar değerlendirerek, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de başka bir tuğla fabrikasının açılmasına ruhsat verilmemesi imtiyazına da sahip oldu. Hatta işi daha da ileri götürerek, yeni bir fabrikaya ihtiyaç duyulması halinde bunu kendilerinin tesis ettiği kumpanya tarafından yapılması ayrıcalığını dahi elde etti²⁰. Ahmed Fethi Paşa'nın yabancı ülkelerde görev yaptığı esnada edindiği bilgi ve tecrübeleriyle geliştirdiği vizyonu ile padişah üzerindeki tesiri, fikirlerini kolayca kabul ettirip, hayata geçirebilmesini sağladı. Her ne kadar zaman zaman devrin diğer ricâli gibi devlet adamı kimliğini kullanarak şahsi menfaatlerini koruyup, geliştirmeye yönelik davranışlar sergilese de tesisinde öncülük ettiği fabrikalarla, sanayileşen Avrupa yanında ülkesinin kalkınması adına sarf ettiği gayret ve sağladığı katkı aşikârdır.

ziyarete açıldı (Cenap Çürük, "Askerî Müze", *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 492; Doğu Mermerci, "Türk Müzeciliğinin 150. Yılında Ahmed Fethi Paşa ve Bastırılan 150. Yıl Hatıra Madalyonları", *Türk Nümismatik Derneği Yayınları*, İstanbul 1999, s. 75).

- 18 Önder Küçükerman, "Tanzimat Dönemi Devlet Adamlarından Fethi Ahmed Paşa ve Türk Cam Sanayiinin Gelişimine Katkıları", *Sinan Genim'e Armağan-Makaleleri*, (İstanbul 2005), ss. 460-461, 472.
- 19 Önder Küçükerman-İhsan Yücel, "Millî Saraylar'daki Cam Eserlerin 19. Yüzyılda Türk Cam Sanayiinin Gelişimine Etkileri ve Ahmed Fethi Paşa", *Millî Saraylar*, TBMM Basımevi, Ankara 1993, s. 39. Beykoz'da Batı teknolojisiyle kurulmuş bu fabrikada üretilen ürünler üzerinde *Eser-i İstanbul* damgası bulunmaktaydı. Avrupa'daki fabrikalarla rekabet etmeye çalıştığı anlaşılan renkli porselenler, fayanslar ve camların üretildiği fabrika, Ahmed Fethi Paşa'nın vefatıyla atıl kalmış ve bir müddet sonra da kapanmıştır (Önder Küçükerman, "Türk Sanayi ve Tasarım Tarihi İçinde Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu ve TBMM Millî Saraylar Koleksiyonu'ndaki Eserler", *Millî Saraylar Koleksiyonu'nda Yıldız Porseleni*, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1998, s. 12).
- 20 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), nr. 15/233, 17 Ocak 1841/24 Zilkade 1256.

Söz konusu misallerden de anlaşıldığı üzere yenilikçi, atılımcı, müteşebbis ve oportünist bir kişilik yapısına sahip olan Ahmed Fethi Paşa'yı öne çıkaran sebeplerden birisi de konumuzu yakından ilgilendiren lüks ve pahalı yaşama olan düşkünlüğüydü. Hakkındaki iddialar ve dillere destan zenginliğine dair rivayetlerin gerçek olup olmadığını somut verilerle ve net bir şekilde ortaya koyabilmenin en pratik yolu ise terekesini tetkik etmektir. Bu noktadan hareketle, aşağıda izah edildiği üzere Ahmed Fethi Paşa'nın oldukça kıymetli menkul ve gayrimenkullere sahip olduğu anlaşıldı. Öte yandan müsrif kişiliğinin yanı sıra paşanın harcamalarında son derece rahat hareket etmesi, içinde bulunduğu israf ortamıyla da alakalıydı. Bilhassa Abdülmecid döneminde saray kadınları ve onlardan devrin ricâline sırayet eden müsriflik, Cevdet Paşa'nın ... *Ve bir de, ziyâde meyl ü mahabbet-i şâhâneye mazhar olan kadınların masârifine hazineler mütehammil olmadığı hâlde, Reşid ve Fethi Paşalar bu bâbda teshîlât göstermek üzere yarış ederler ve bu müsâbakatla yekdâğere galebe çalmak isterlerdi...*²¹ ifadelerinde bahsettiği üzere zirveye çıkmıştı. Bu yönüyle rakipleri tarafından acımasızca eleştirilen Ahmed Fethi Paşa, Osmanlı sivil mimarisinin en güzel ve görkemli yapılarından birisi olan yalına²² bizzat seçip koyduğu Avrupaî tarzdaki salon takımlarıyla anılmaktaydı²³. Sadece kendi hanesine değil, görevli gittiği Beç Sefarethanesi'ne de 311.960 kuruşa gümüş sofrta takımları satın aldı²⁴. Ahmed Fethi Paşa'nın Viyana sefiryken verdiği görkemli ziyafetlerde kullandığı bu gümüş takımlarının zenginliği dikkat çekerdı. Hatta kanaatimizce abartılı bir örnek olarak ikram edilen bahıkların gözlerine zümrüt koydurduğu dahi rivayet

- 21 Cevdet Paşa, *Marûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 10. Yine büyük meblağlarla gerçekleştirilen Atıyye Sultan ile Fethi Paşa'nın düğününde hiçbir masraftan kaçmayan paşa, mücevherler ve değerli taşlarla bezeli çeşitli hediyeler ile padişaha damadın vermesi adet olan esb takımı için toplam 1.513.120 kuruş masraf etmişti (BOA, Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.), nr. 12011).
- 22 Ahmed Fethi Paşa'nın Kuzguncuk sahilindeki "Pembe Yalı" adıyla bilinen sahilhanesi hakkında bkz. M. Baha Tanman, "Fethi Ahmed Paşa Yalısı", *DİA*, İstanbul 1995, XII, ss. 457-458; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Fethi Ahmed Paşa Yalısı", *İstanbul Ansiklopedisi*, yay. haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul 1971, X, ss. 5709-5711; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, III, 1316-1317; Orhan Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri I (Anadolu Yakası)*, İstanbul 2006, ss. 333-345; Sedat Hakkı Eldem, *Boğaziçi Yalıları: Anadolu Yakası*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul 1994, II, ss. 233-245; Murat Belge, *Boğaziçi'nde Yalılar, İnsanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, ss. 150-157; Davut Hut, "Ahmed Fethi Paşa (1801-1858) Yalısı ve Korusu", *Üsküdar Sempozyumu VI*, İstanbul 2008, ss. 626-630.
- 23 Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986, s. 191, 199-200.
- 24 BOA, Cevdet Hariciye (C. HR), nr. 100/4989, 15 Eylül 1837/14 Cemaziyelâhır 1253. Gümüş sofrta takımlarının cinsi ve adedini gösteren defter için bkz. BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), nr. 1198/47053-C, 12 Temmuz 1837/8 Rebiülâhır 1253.

edilmekteydi²⁵. Ancak bu tasvir dahi onun ne denli şatafatlı bir yaşam sürdürdüğünün göstergesiydi. Ayrıca Paris sefirliği esnasında yazdığı takririnde kendisine gösterilen iltimasa binaen hariçten bazı masraflarının olduğu, fakat padişahın emrettiği gibi bundan böyle tasarruflu olacağını ifade ettiyse²⁶ de pratikte işlerin böyle yürümediğini harcamalarından ve borçlarından anlamaktayız. Öte yandan söz konusu misallerin ekonomik sonuçları dışında, Ahmed Fethi Paşa'nın sosyo-kültürel konumunu belirleyici sonuçları da mevcuttu. Zira zenginliği ve Osmanlı Devleti'nin temsilcisi sıfatıyla bulunduğu sefirlik görevi sayesinde, Viyana sosyetesinin en gözde kişilerinden biri haline gelen paşaya ithafen 1837'de Johann (Baptist) Strauss, 1839'da da Josef Lanner birer vals bestelemişlerdi²⁷. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu harcamaları, Ahmed Fethi Paşa'nın bir taraftan bahsedilen elit konumu elde etmesine hizmet ederken bir taraftan da onu koruyabilmek için daha fazla harcaması gibi bir fasit daireye yol açmış olmalıdır.

Ahmed Fethi Paşa'nın güzel ve pahalı eşyalara olan merakı, saraya eşya teminini üstlenmesini de sağladı. Paşa, Dolmabahçe Sarayı'nın tefrişi ve sünnet gibi bazı hanedan merasimlerinde Avrupa'dan getirilecek malzemelerle de bizzat ilgilendi. Bu sebeple siyasi rakiplerinden bazıları, ona *Bezîrgân Paşa* lakabını yakıştırdı²⁸. Siyasi rekabet ve padişaha yakınlığından rahatsız olan ricâlin yaptığı bu ağır eleştiride aslında pek de haksız olmadığı ve Ahmed Fethi Paşa'nın şahsına aldıklarının yanı sıra saraya alınan eşyalarda da aktif bir şekilde görev üstlendiğini arşiv vesikalarından takip ve teyit edebilmekteyiz²⁹. Mesela oğlu Mahmud Celaleddin Paşa'nın ifadesine göre babasının 6.000 kûsur keselik³⁰ (3.000.000 kuruş) devlet hazinesine olan borcunun 4.000 keseye (2.000.000 kuruş) yakın miktarı, kendisi tarafından saray için satın alınıp, getirilen bazı eşya bedelinden oluşmaktaydı³¹. Yine 29 Mart 1863/8 Şevval 1279 tarihli Mehmed Emin Âli Paşa'nın (1814-1871)

25 Öz, a.g.m. , s. 4n.

26 BOA, HAT, nr. 661/32260, 17 Mart 1839/16 Muharrem 1255; BOA, HAT, nr. 661/32260-E, 27 Şubat 1839/13 Zilhicce 1254.

27 Ömer Eğecioğlu, "Strauss ve Lanner'in Fethi Ahmet Paşa'ya İthaf Ettiği Valsler", *Sanat Dünyamız*, sy. 118, İstanbul 2010, ss. 22-24.

28 Ali Rıza-Mehmed Galib, *a.g.e.*, s. 130.

29 Ahmed Fethi Paşa'nın yurtdışına verdiği eşya siparişleri ve serencamı hakkında bazı örnekler için bkz. BOA, Hariciye Nezareti, Sefaretler Evrakı-Londra Sefâretü (HR. SFR. 3), nr. 35/8, 26 Kasım 1857; BOA, HR. SFR. 3, nr. 35/18, 22 Aralık 1857.

30 1 kese=500 kuruş (Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 1225).

31 BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD), nr. 379/6, lef 1, 16 Kasım 1861/13 Cemaziyelevvel 1278.

Londra Sefareti'ne hitaben kaleme aldığı yazıdan, Ahmed Fethi Paşa'nın sağlığında saray için aldığı eşyalara karşılık, İngiltere tebaasından Mösyö Peill Bezirgân'a borçlu olduğu tespit edildi. Hatta bu eşyalardan Çırağan Sarayı'na koyulmak üzere paşanın bizzat inşasını emrettiği ve parası önceden ödenmiş demir limonluğun hala İngiltere'de bulunduğu ve çürümeye terk edildiğinden bir an evvel İstanbul'a getirilmesine karar verildi³². Bu noktada Ali Fuad Türkgeldi'nin, istikraz alımına karşı çıkmasını delil gösterip, Ahmed Fethi Paşa'nın tasarruflu biri olduğunu iddia etmesi³³, sorgulanmaya muhtaçtır. Zira müellifin fikirlerinden yola çıkılarak, paşanın devlet işlerinde tutumlu, şahsi işlerinde ise müsrif olduğunu söylemek bir tenâkuz ifadesidir. Zaten devlet hazinesinin bu denli zor durumda olduğu bir dönemde görkemli yaşamı için şahsi bütçesinden ve saraya eşya almak için hazineneden yaptığı harcamalar, onun bahsedildiği kadar tutumlu olmadığını göstermektedir. O halde Ahmed Fethi Paşa'nın dış borçlanmadaki tavrının daha ziyade siyasi nitelikli ve söz konusu borçlanmanın mimarı olan siyasi rakibi Mustafa Reşid Paşa'ya galebe çalmak olduğu akla daha yakın görünmektedir³⁴. Ayrıca Cevdet Paşa'nın Dolmabahçe Sarayı yapılırken haddinden fazla masraf edilmesinden duyduğu üzüntüyü dile getiren Sultan Abdülmecid'e, *Efendimize göre bu bir şey değil* sözleri ile Ahmed Fethi Paşa'nın, padişahı sefâhate alıştırdığına³⁵ dair iddiası da yukarıda izah edilen diğer argümanlarla birleşince daha somut bir hal almaktadır.

1. Vefatı, Borçlarının Tespiti ve Ödenmesi Sorunu

İngilizlerin *Ahmet Fatty* şeklinde hitap ettikleri paşa, oldukça şişmandı³⁶ ve nefes darlığı sorunu yaşamaktaydı³⁷. Rahatsızlığı nedeniyle 15 Şubat 1858/1 Receb

32 BOA, HR. SFR. 3, nr. 75/22, lef 3, 29 Mart 1863/8 Şevval 1279; BOA, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR. TO), nr. 442/63, 11 Şubat 1863; BOA, İrade Meclis-i Mahsûs (İ.MMS), nr. 26/1144, 1 Mart 1863/10 Ramazan 1279. Saray ve kamu binaları için İngiltere'den inşaat malzemesi ve mobilya temin eden İngiliz Mösyö Peill, 1853 senesinde İstanbul'dan ayrılmıştı. Tophane Müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın vasıtasıyla yeniden sarayla bağ kuran Mösyö Peill, ticari faaliyetlerine devam etti (Netice Yıldız, "19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarıyla İlgili Bazı Belgelerin Değerlendirilmesi", *Milli Saraylar*, Ankara 1992, s. 44).

33 Ali Fuad, *a.g.y.*, s. 37.

34 1852 tarihli dış borçlanmanın feshi ve saray damatları ile reformist kanat arasındaki siyasi çekişme ve perde arkasının detayları için bkz. Sunay, *a.g.t.*, ss. 193-203.

35 Cevdet Paşa, *Marûzât*, s. 7.

36 Charles Mac Farlane, *Kismet; Or, The Doom Of Turkey*, Second Edition, London 1855, s. 299.

37 *Ceride-i Havâdis*, nr. 874, 17 Şubat 1858/3 Receb 1274; Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 41; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, 522. Ahmed Fethi Paşa'nın kendisine teveccüh gösteren Sultan Abdülmecid'e *Efendimiz, bu tiksirikh kulunuzu ne kadar seversiniz?* ifadesinden, hastalığından bir hayli muzdarip

1274 tarihinde, Tophane-i Âmire’de Salı Pazarı’ndaki Sehil Bey Mahallesinde bulunan konağında vefat etti. Bu esnada 57 yaşında olan Ahmed Fethi Paşa³⁸, Divanyolu’nda Sultan II. Mahmud türbesinin bahçesine defnedildi³⁹. Son vazifesi Tophane-i Âmire Müşirliği olan⁴⁰ Ahmed Fethi Paşa’nın vefatı haberi, Osmanlı kabinesini yakından takip eden yabancı basında da yer buldu⁴¹. Eşi Atiyye Sultan ise kendisinden yaklaşık sekiz sene önce 11 Ağustos 1850/2 Şevval 1266’da vefat etti ve babası Sultan II. Mahmud’un türbesine defnedildi⁴². Paşanın vefatının ardından kendisinden boşalan maaşın bir kısmı varislerine tahsis edildi. Buna göre aylık 75.000 kuruş olan maaşının 12.500’er kuruşu haremi, yani Şemsinur Hanım ile iki kızına, 1.000 kuruşu dairesinde görevli emektarlarından Reşid Ağa’ya verilirken; kalan 36.500 kuruş ise devlet hazinesine intikal etti⁴³.

Ahmed Fethi Paşa’nın muhallefatinin tespiti ve *sagır*, yani henüz bulûğa ermeyen⁴⁴ küçük çocuklarına vasî olarak Hazine-i Hassa Nazırı Ahmed Muhtar Paşa⁴⁵; yazımı için de Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Mümeyyiz-i Evveli Es-Seyyid Mehmed Efendi görevlendirildi. İlk olarak, paşanın yasal varisleri tespit edildi. Bunlar Atiyye Sultan’dan doğan Seniyye ve Feride Hanımsultanlar, önceki eşi Şemsinur Hanım ile ondan dünyaya gelen Damat Mahmud Celaleddin Paşa, Yegâne ve Güzide

olduğu anlaşılmaktadır (Ali Fuad, *a.g.y.*, s. 37).

- 38 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şer’iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 57b. Paşanın vefat tarihi bazı kaynaklarda selh-i Cemaziyelâhr şeklinde kaydedilmiştir (*Cerîde-i Havâdis*, nr. 874, 17 Şubat 1858/3 Receb 1274; Atâ, *Tarih*, II, ss. 217-218; Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 41; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, s. 522). Ancak, Ahmed Fethi Paşa’nın terekesinde ve mezar taşında vefatı tarihi gurre Receb 1274 olarak geçmektedir. Bu sebeple, metinde sicildeki ve mezar taşındaki tarih esas alınmıştır.
- 39 Sadi Borak, *Harem’in İç Yüzü: Leyla Sa’ın Anıları*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004, s. 201.
- 40 Paşa, bu son görevine 23 Ekim 1857/4 Rebiülevvel 1274 tarihinde atandı (BOA, İrade, Dosya Usulü (İ.DUİT.), nr. 190/29).
- 41 *The New York Times*, 17 Mart 1858.
- 42 Uluçay, *a.g.e.*, s. 135; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, I, s. 6.
- 43 BOA, İrade Dahiliye, (İ. DH), nr. 398/26346, 15 Şubat 1858/1 Receb 1274; BOA, Cevdet Maliye, (C. ML.), nr. 665/27220, 15 Mart 1858/29 Receb 1274; BOA, A. MKT. NZD, nr. 252/37, 18 Şubat 1858/4 Receb 1274.
- 44 İslam hukukçularına göre asgari erkeklerde on iki, kızlarda dokuz yaşın tamamlanması bulûğun ön şartlarındandı (Ali Bardakoğlu, “Bulûğ”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 413). Güzide Hanım’ın torunu Rey’an Şehsuvaroğlu da Ahmed Fethi Paşa’nın vefatında büyükannesinin henüz yedi yaşında olduğunu ifade eder (Küçükerman, “Tanzimat Dönemi Devlet Adamlarından...”, s. 460, 474).
- 45 Üç kez maliye nazırlığında bulunan Ahmed Muhtar Paşa’nın hayatı ve icraatları için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1978, III, ss. 103-111.

Hanımlar idi. Akabinde paşanın terekesinin görüşülmesi için varisleri toplandı. Ahmed Fethi Paşa'nın konak ve Üsküdar'da İstavroz karyesindeki sahilсарayındaki mücevherleri, mutfak eşyaları, envâî çeşit kumaşlar, mobilyalar, kitaplar, binek hayvanları ve sair eşyaları ile emvâl-i mîrîye ve çeşitli şahıslara kesinleşen ve henüz kesinleşmeyen borçları tereke defterine kaydedildi. Ayrıca çekmecesinde bulunan 2 yük⁴⁶ 56.000 kuruş (256.000 kuruş) değerindeki evrâk-ı atıka, mühürlü senetler ve evsafi belirtilmeyen bir miktar antika eşya da terekesine eklendi⁴⁷.

Hem çeşit hem de meblağ olarak büyük bir yekûn tutan terekeye kayıtlı eşyalar arasında 3 kuruşluk kerpetenden, 161.000 kuruşluk mücevherli kutuya kadar pek çok farklı kalem mevcuttu. Bunlar ait oldukları oda, kat veyahut kategori belirtilmeden karışık bir şekilde yazılıydı. Örneğin 250 kuruşa bir deste çorabın hemen arkasından terekenin en değerli parçalarından biri olan 220.000 kuruşluk pırlantalı kılıç yer almaktaydı. Terekesine göre Ahmed Fethi Paşa'nın sahilhanesindeki eşyaları, konağında satılanlara nispeten hem nitelik hem de nicelik olarak bir hayli zayıftı. Fakat bunların dahi o devirde zengin kabul edilebilecek birçok kişi için oldukça lüks ve erişilmesi güç olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Ancak burada söz konusu Ahmed Fethi Paşa olunca, dillere destan bir şekilde tasvir edilen sahilhanesinden çıkan eşyaların buna paralel olmaması dikkat çeken önemli bir husustur ve izaha muhtaçtır. Çünkü konağında bu denli kıymetli eşyası bulunan paşanın, sahilhanesinde aynı standardı korumaması ihtimal dahilinde değildir. Dolayısıyla Ahmed Fethi Paşa'nın sahilhanesindeki kıymetli eşyalarının varisleri tarafından saklandığı akla gelmektedir ki torunlarından Rey'an Şehsuvaroğlu'nun eşyaların satılığa çıkarılması üzerine *İşte o zaman kâhya, Şemsinur Hanımefendi'ye bu satışın yazık olduğunu söyleyerek satışı durduruyor. O arada bazı şeyler satılmış... Geriye kalan ve dedemin fabrikasının ürünleri olan camlardan bazı örnekler de şimdi bende duruyor*⁴⁸ ifadeleri bu fikrimizi desteklemektedir. İlaveten Ahmed Fethi Paşa'nın taşınabilir mal varlığının yanı sıra yine terekede yer almayan Adana, Hüdavendigâr ve Beykoz'da Ayazma çiftlikleri, İzmir Çeşme'de çiftlikler, han, mağaza, dükkân, maden ve şirket hissele-

46 1 yük=100.000 kuruş (J. W. Redhouse, *Redhouse's Turkish Dictionary: in two parts, English and Turkish and Turkish and English*, London: Bernard Quaritch, 1880, s. 879). Başka bir evrakta Ahmed Fethi Paşa'nın terekesinden çıkan tedavülden kaldırılmış evrâk-ı atıkanın 2 yük 53.000 kuruş (253.000 kuruş) olduğu yazılıdır (BOA, İ. MMS, nr. 18/818-2, lef 3, 10 Ocak 1860/16 Cemaziyelâhır 1276).

47 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'îyye Sicilleri, nr.1751, vr. 57b-65b.

48 Küçükerman, "Tanzimat Dönemi Devlet Adamlarından...", s. 474. Rey'an Hanım'da bulunan "Beykoz" camlarından örnekler için bkz. *Aynı yer*.

ri⁴⁹ ile Haliç'te yolcu vapuru işletmeciliği⁵⁰, Aydın'da Mentеше kazasında çiftlik⁵¹ ve metin içinde değinilen fabrikalar gibi pek çok gayrimenkul ve adı geçen şirketlerde ticari değeri olan hisselerle sahip olduğu bilinmektedir⁵².

Öte yandan Ahmed Fethi Paşa'nın piyasaya ve devlet hazinesine olan borçları da tıpkı serveti gibi devasa boyutlardaydı. Terekesine yansıyan bu duruma göre paşanın emvâl-i mirîyeden olarak borçları şöyleydi: Maliye Hazinesi'ne 175.140 kuruş 30 para, Hazine-i Hassa'ya 65.638 kuruş 5 para, Nizamiye Hazinesi'ne 17.940 kuruş, yine aynı hazineye 5.556 kuruş 20 para, İstabl-ı Âmire'ye 8.500 kuruş, Tophane-i Âmire'ye 2.950.817,5 kuruş olmak üzere toplam 3.223.592,5 kuruş 15 para⁵³. Bunun haricinde şahıslara olan ve şahitleriyle sabit borçları toplam 1.439.984 kuruş 10 para iken⁵⁴; şahitleriyle sabit olan fakat henüz sahip-

49 Hut, "Ahmed Fethi Paşa Yalısı..." ss. 625-626; Hut, "Fethi Paşa", s. 451.

50 Ali Akyıldız, *Haliç'te Seyrüsefer Haliç Vapurları Şirketi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, 21-22. İmtiyazın Ahmed Fethi Paşa'ya intikal şekli hakkında bkz. Akyıldız, *Haliç'te Seyrüsefer*, s. 127.

51 Üsküdar Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 733, ss. 37-38.

52 Ahmed Fethi Paşa'nın gayrimenkulleri üzerine tartışmalar günümüze dek taşınmış, varisleri Cilingoz'daki çiftlik de dâhil olmak üzere 1946 tarihinde devletleştirilen altmış üç milyon metrekarelik araziyi geri almak için mahkemeye başvurmuşlardır. Davanın, Cumhuriyet tarihinin devletleştirme uygulamasına karşı açılan en büyük dava olduğu rivayet edilmektedir (<http://emlak.haber7.com/arsa/haber/1226697-pasanin-torunlari-catalcayi-istiyor> Erişim tarihi: 7 Nisan 2017). Bir çiftliğe konu olan bu dava, Ahmed Fethi Paşa'nın ne denli devasa bir servete sahip olduğunu da kanıtlamaktadır.

53 Kismet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 62b-62a. Bir başka evrakta Ahmed Fethi Paşa'nın borcu Maliye Hazinesi'ne 291.542 kuruş ve zikredilen tüm hazinelere de toplam 6.679 kese 495 kuruş, yani 3.339.994 kuruş 10 para şeklinde kaydedilmişken (BOA, Mabeyn-i Hümayûn, (MB.), nr. 118/54, 1867-68/1284); bir diğerinde 6.929,5 kese 245 kuruş (3.464. 995 kuruş) şeklinde verilmiştir (BOA, İ.MMS. nr. 18/818-2, lef 17, 14 Haziran 1860/25 Zilkade 1276). Bunda böylesine büyük meblağda ve geniş yelpazedeki bir borcun ya hesaplanmasında ufak hatalar yapılması ya da yeni alacaklıların ortaya çıkması etkili olmalıdır. Zira belgelerde borç meblağları değişiklik arz etse de arada büyük farklar yoktur.

54 Ahmed Fethi Paşa'nın alacaklıların listesi ve meblağları şöyledir: Tophane-i Âmire Vekilharcı Mehmed Arif Ağa ibn Mehmed 47.953 kuruş, Tophane-i Âmire Vekilharcı İbrahim Hilmi Efendi ibn Ömer 135.529 kuruş, tabakçı Ohannes veled-i Ohannes 5.182 kuruş, manav Beretamoz veled-i Aleksî 12.166 kuruş, Avrupa tüccarlarından Elyaz Havazava Pavlakî 349.659 kuruş 10 para, Fransa tebaasından Hoca Mosila Hayî veled-i Pola Hayî 32.358 kuruş, Galata'dan Bendiye Çeçinyâ veled-i Meyne 38.225 kuruş, Tophane-i Âmire'de kömürçü İsmail Ağa ibn Ömer 5.000 kuruş, Saray-ı Sultani aşçıbaşısı İbrahim Ağa ibn Mehmed 5.700 kuruş, şekerlemeci ustabaşısı Fransezko veled-i Yanî 13.348 kuruş, tüccardan Abdullahoğlu Mikail veled-i Boğos 7.940 kuruş, tüccardan Anderyas veled-i Agop 573.374 kuruş, anbar bakkalı Anaştaş veled-i Petro 122.874 kuruş, Nuruosmaniye'de saatçi Boğos veled-i Kirkor 16.540 kuruş, kaymakçı Mihâl veled-i İstapan 9.425 kuruş, saatçi Ohannes veled-i Karabet 7.375 kuruş, Beyoğlu'nda tuhafî Oseb veled-i Anton

lerine tahlif olunmayan borçları toplamı ise 6.598.163,5 kuruş 4 para idi⁵⁵. Kuyumcudan şekerlemeciye, tuhafiyeciden terziye, kürkçüden saatçiye, kömürçüden kasap, kadayıfçı ve ekmekçiye kadar büyüklü küçüklü her çeşit meslek grubundan oluşan alacaklı listesinde dikkati çeken en yüksek meblağ, Ahmed Fethi Paşa'nın kuyumcusu Köçeoğlu Agop⁵⁶ ve ortağına 1.601.832 kuruşluk mücevherat borcu ile Köçeoğulları Hoca Artin ve Hoca Agop'a 2.250.600 kuruşluk eşya ve mücevherat borçlarıdır ki bu ikisi toplam borcun, önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu da aşağıda izah edildiği üzere paşanın kıymetli eşya ve mücevherata meraklı olduğunu ve bu iş için hayli yüksek bir bütçe ayırdığını göstermektedir. Bunların dışında, paşanın kayda geçirilen fakat henüz kesinleşmemiş borçları ise 1.485.419,5 kuruş olarak tespit edildi. Netice itibarıyla 1859 tarihinde Ahmed Fethi Paşa'nın toplam borcu 26.241 kese 289 kuruş 9 para, yani 13.122.031 kuruş idi⁵⁷. Haziran 1860'da ise Mahmud Celaleddin Paşa, Muhtar Paşa ve Kassam-ı Askeriye görevlilerinden oluşan komisyonun yeniden yaptığı incelemede, başka borçların da olduğu tespit edildi. Böylece toplam borç 27.231 keseye, yani 13.615.500 kuruşa yükseldi⁵⁸. Bundan eşyaların satış bedelinden elde edilen 7.612,5 kesenin (3.806.250 kuruş) haricinde, geri kalan 19.501,5 kesenin (9.750.750 kuruş), 6.929 kesesi (3.464.500 kuruş) zimmet-i mirîye; 12.612,5 kesesi (6.306.250 kuruş) esnaf vesair alacaklılara ödenmek üzere varislerine intikal etti⁵⁹. Paşanın hem hanedan hem de kendi namına sürdürdüğü ihtişamlı ve müsrif hayatının bir sonucu olarak gerçekleştirdiği alışverişlerle, borcunun ne denli fahiş bir meblağa ulaştığı, devle-

16.145 kuruş, İzmid Vapur Müdürü Hacı Hüseyin ibn Abdullah 6.600 kuruş, Tophane'de kadayıfçı es-Seyyid Mehmed Ağa ibn es-Seyyid İbrahim 10.852 kuruş, Saray-ı Sultani kayıklarından Ali Ağa ibn Mehmed 4.500 kuruş, Akarçeşme'de ekmekçi Sahak veled-i Artin 600 kuruş, bakırcı Nikola veled-i Yani 18.639 kuruş (Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 63a-63b).

55 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 63b-65a.

56 1820-1893 seneleri arasında yaşayan Köçeoğlu Agop, Sultan Abdülmecid devrinde kuyumcubaşı oldu. 1869'da Şirket-i Umumiye-i Maliye-i Osmaniye'nin idare meclisine üye seçilen Agop, Credit General Ottoman Bankası'nın kurucularındandır (Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, Biyografileriyle Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, IV, 276).

57 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 62b-65b.

58 BOA, İ.MMS. nr. 18/818-2, lef 17, 14 Haziran 1860/25 Zilkade 1276. Bazı evraklarda, Ahmed Fethi Paşa'nın toplam borcu 26.200 kese (13.100.000 kuruş) şeklinde kaydedilmiştir (BOA, İ. MMS, nr. 15/608, 6 Nisan 1859/3 Ramazan 1275; BOA, A. MKT. NZD, 317/39, 8 Temmuz 1860/19 Zilkade 1276). Yukarıda da izah edilen bu misallerde görüldüğü üzere paşanın borçlarının toplam meblağı hakkında belgelerde zaman zaman farklı rakamlara tesadüf edilmiştir. Ancak bunlar arasında fahiş farklar yoktur.

59 BOA, İ.MMS. nr. 26/1144, lef 38, 18 Kasım 1862/25 Cemaziyelevvel 1279.

tin genel bütçesinin gelirleriyle kıyaslandığında daha net anlaşılabilir. Buna göre Ahmed Fethi Paşa'nın borcu, 1858-59 tarihine ait devlet bütçesi gelirlerinin tahmini toplamı olan 1.133.301.500 kuruşun⁶⁰ yaklaşık % 1,2'sine denk gelir ki bu çok ciddi bir orandır.

Bu bağlamda, Ahmed Fethi Paşa'nın değil serveti, borcu dahi devrinde paradan para kazanan bazı sarrafların zenginliğini geride bırakır. Örneğin Saray-ı Hümayun ve Darphane-i Âmire sarraflığını da uhdelerinde bulunduran Düzoğullarının, resmi kayıtlara yansıyan, toplam malvarlığı 6.397.114 kuruş idi⁶¹. Keza Ahmed Fethi Paşa, bazı sultanlardan da daha fazla borçluydu. Örneğin Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan, üstelik biriken faizleriyle birlikte, 22.608 lira (2.260.800 kuruş)⁶²; Sultan Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan ise 3.437.867,5 kuruş borçluydu⁶³. Sultan II. Mahmud'un diğer damadı ve Ahmed Fethi Paşa'nın çağdaşı Mehmed Ali Paşa'nın borcu da 10.509.718,5 kuruş gibi çok büyük bir meblağdı⁶⁴. Bu durum, damatların büyük servetleri nispetinde büyük borçlara girdiklerini ve harcamalarını çok rahat bir şekilde gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Ancak onların en büyük muhalifi olan ve ismi Tanzimat'la anılan Mustafa Reşid Paşa için de durum pek farklı değildi. Zira Mustafa Reşid Paşa sağlığında sarraf Cezayirlioğlu Mıgırdıç'e 5.845.209 kuruş borçluydu ve karşılığında bazı gayrimenkullerini satışa çıkarmak mecburiyetinde kalmıştı⁶⁵. Özetle, Tanzimat döneminde artan

60 Tefvik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841-1918)*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, ss. 8, 44-46.

61 Fatma Nur Aysan, *II. Mahmud Döneminde Dersaadette Bir Ailenin Muhallefatı: Düzoğulları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, ss. 1-2.

62 Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 189.

63 Türkan Duran, *I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 95.

64 Sunay, *a.g.t.*, s. 107. Damat Mehmed Ali Paşa'nın biyografisi için bkz. Serap Sunay, "Mehmed Ali Paşa, Damad", *DİA*, İstanbul 2016, Ek-2, ss. 216-218; Sunay, *a.g.t.*, s. 24 vd.

65 Serap Sunay, "Tanzimat'ın Önde Gelen Sarraflarından Cezayirlioğlu Mıgırdıç Amira ve Mal Varlığı", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, Etkin Kitaplar, İstanbul 2011, ss. 270-271. Burada belirtmek gerekir ki Tanzimat devrinde damat paşaları dahi gölgede bırakan istisnai bir örnek vardı. Dönemin en nüfuzlu sarraflarından Cezayirlioğlu Mıgırdıç, yolsuzluk suçlamasıyla mal varlığına el konulduğunda hazineye ve çeşitli yerlere toplam 80.000.000 kuruş gibi fahiş bir meblağda borçluydu. Cezayirlioğlu Mıgırdıç'in mal varlığı ve sarraflın vefatından sonra kız kardeşi Maritsa'nın bunları geri alma mücadelesi hakkında tafsilatlı malumat için bkz. Sunay, "Tanzimat'ın Önde Gelen Sarraflarından Cezayirlioğlu Mıgırdıç..." ss. 265-288). Ayrıca yine sarraf üzerinden Osmanlı kabinesinde yaşanan büyük siyasi çekişmelerin bir vasıtası halini alan, İngiliz

lüks yaşama arzusu, devrin ricâlini de olumsuz etkilemişti. Birçoğu artan tüketim ihtiyaçlarına gereken fahiş meblağları temin etmek için sarraflara borçlanmış ve neredeyse borçsuz devlet adamı kalmamıştı⁶⁶. Cevdet Paşa, söz konusu dönemde gerçekleştirilen borçlanmanın azametini *Rumeli ordusunun masârif-i fevka'lâdesi sekiz yüz bin kese kadar olup Köçek-oğlu'nun saraylılara yaptığı elbise ve verdiği eşyây-i sâ'ireden dolay matlûbu dahi tam bu mikdâra bâliğ olmuştur* sözleriyle ifade eder⁶⁷.

Sıra tespiti dahi uzun bir zaman alan Ahmed Fethi Paşa'nın ardında bıraktığı *düyûn-ı külliyyenin tesviyesi*'ne⁶⁸, yani devasa borçlarının ödenmesine geldi. Paşanın borçlarının ivedilikle ödenebilmesi için bir taraftan mal varlığı ile alacaklılarının tespiti yapılırken bir taraftan da eşyalarının satışı gerçekleştirilmekteydi. İlk etapta Ahmed Fethi Paşa'nın mücevherat ve eşyaları, 26 Mart 1858/10 Şaban 1274-11 Nisan 1858/26 Şaban 1274 tarihleri arasında konağında satıldı. Binek ve büyükbaş hayvanları 29 Mart 1858/13 Şaban 1274 tarihinde Esb Pazarı'nda; sahilhanesinden, konağına getirilenler eşyalar da 9 Nisan 1858/24 Şaban 1274 tarihinde satıldı. Ahmed Fethi Paşa'nın vefatının ardından henüz birkaç ay geçmesine rağmen eşyalarının elden çıkarılmasında son derece hızlı davranıldı. Satışı kolay olanların ardından, sahilhanesindeki kitaplar 22 Haziran 1858/10 Zilkade 1274; sahilhanesindeki eşyaları da 25 Haziran 1858/13 Zilkade 1274 tarihinde satıldı. Dellâliyye ve terekenin yazımı için harcanan 58.900 kuruş düşüldükten sonra, paşanın sahilhanesi ve konağındaki eşyalarının satışından toplam 2.884.420 kuruş gelir elde edildi. Bunların dışında yine Ahmed Fethi Paşa'nın terekesinden olan Şirket-i Hayriye hisseleri 966 keseye (483.000 kuruş) alacaklısı Köçeoğlu Agop'a devredildi ve böylece terekesinde satılan eşya ve hisselerin değeri toplam 6.734 kese 420 kuruşa (3.367.420 kuruş) ulaştı⁶⁹.

Ahmed Fethi Paşa'nın terekesinin dökümü yapıldıktan sonra varisleri ve alacaklıları arasındaki paylaşımı ise şu şekilde düzenlendi: 5 yük 31.129 kuruş (531.129 kuruş) oğlu Mahmud Celaleddin Paşa'ya, 5 yük 84.690 kuruş (584.690 kuruş) eski eşi Şemsinur Hanım'a, 12.398 kuruş vekili Yakup Paşa'ya ve 5.771 kuruş Yakup

ve Fransız elçilerinin de yakından takip ettikleri *tatbik-i mühür* meselesi ve siyasi arka planı hakkında detaylı bilgi için bkz. Serap Sunay, "Tanzimat Meclisi'nde Görülen İlk Rüşvet Davası: Tatbik-i Mühür Meselesi ve Perde Arkası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 33, İstanbul 2015, ss. 85-112.

66 Süleyman Kâni İrtem, *Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007, ss. 247, 249.

67 Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 100.

68 BOA, A. MKT. NZD, nr. 275/37, 6 Aralık 1858/29 Rebiülâhır 1275.

69 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 57b-62b.

Paşa'nın oğlu Hüsnü Bey'e, 475 kuruş vekili el-Hac Mehmed Şakir Efendi'ye, 13.577 kuruş mühürdarı Yusuf Efendi'ye, 11 yük 52.868 kuruş (1.152.868 kuruş) paşanın alacaklılarından Köçeoğulları Artin ve Haçadur'a⁷⁰, 2 yük 866 kuruş (200.866 kuruş) Köçeoğlu Agop ve ortağına, 98.950 kuruş Anderyas'a, 770 kuruş Divân Katibi Ömer Fevzi Efendi'ye, 7.336 kuruş tuğla memuru Yusuf Ağa'ya, 12.835 kuruş terzi Manolaki'ye, 250 kuruş Abdullahoğlu Mikail'e, 4.695 kuruş vekilharcı İbrahim Hilmi Efendi'ye, 810 kuruş mirahur Osman Ağa'ya, 2.601 kuruş tuhafı Oseb'e, 46.706 kuruş Necib Paşa'ya, 16.700 kuruş Saray-ı Sultanî Vekilharcı İbrahim Edhem Efendi'ye ve 900 kuruş kumaşçı Yosefaki'ye ödenmesine karar verildi. 1 yük 30.312 kuruşu (130.312 kuruş) ise defterde ismi kayıtlı kişilerin zimmetlerinin tahsilinde kullanılacaktı. Bunlardan başka 59.851 kuruş da Ahmed Fethi Paşa'nın ismine tahta bir sandık içine konulup, mühürlenerek Bezzâzistan'da muhafaza edildi⁷¹.

Söz konusu taksimatla, Ahmed Fethi Paşa'nın alacaklılarına bir miktar ödeme yapıldığı anlaşılacakla birlikte, kalan borçlarının akıbeti hususunda terekesinde herhangi bir malumata tesadüf edilmemiştir. Bu noktada arşiv belgeleri imdadımıza yetişerek, sürecin kalanının nasıl işlediği hakkında mütemmim bilgilerle, meselenin aydınlanmasında önemli rol oynadı. Buna göre Ahmed Fethi Paşa'nın oğlu Mahmud Celaleddin Paşa, kaleme aldığı arzıda, babasının tereke bedeli ile varislerinin feragat ettikleri akar bedelinin mevcut borçlarını ödemeye kafi gelmediğini açıkça ifade etmekteydi⁷². Ayrıca yapılan tahkikat neticesinde de *müteveffa-i müşârüniylehin metrukâtı duyûn-ı mütebeyyinesine vefâ edemeyeceği* ifadesinden, paşanın şimdide dek satılan mallarının borcunu kapatmaya yetmeyeceği anlaşılmaktaydı⁷³. Söz konusu beyanlar üzerine, Ahmed Fethi Paşa'nın emlakinden olan bazı yerlerin satışı için harekete geçildi. 31 Mayıs 1858/17 Şevval 1274 tarihli Yanya Valisi'ne hitaben yazılan tezkirede, paşanın Yenişehir-i Fener'de bulunan Mecdan ve Balihor çiftliklerinin 1856-57/1273 senesi hâsılatı ve hayvanlarının satılarak, alacaklılarının tahsiliyle merkeze gönderilmesi emredildi. Ayrıca satışa çıkarılan

70 Ahmed Fethi Paşa'dan alacaklıları olan bu şahıslar terekede bir yerde Köçeoğulları Hoca Artin ibn Haçadur ve Hoca Agop veled-i Anton şeklinde verilmişken, taksim kısmında yukarıdaki gibi kaydedilmiştir (Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 64b, 65b).

71 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 65b. *İstanbul'da askerîye mensup yetimlerin mirasların taksim için bezzâzistanda kadıasker tarafından bir kassâm hazır bulunurdu* (İnalçık, a.g.m., s. 53). Yetim mallarının Bezzâzistan'da muhafazası hakkında bkz. Bozkurt, a.g.t., ss. 216-217.

72 BOA, A. MKT. NZD, nr. 275/37, lef 2, 10 Ocak 1859/5 Cemaziyelâhır 1275.

73 BOA, İ. MMS. nr. 18/818-2, lef 17, 14 Haziran 1860/25 Zilkade 1276.

çiftliklerin talipleri ile teklif edilen fiyatların bildirilmesi istendi⁷⁴. Zira sıraya giren alacaklılar, paralarını bir an evvel tahsil edebilmek için Bâbîâlî'yi sıkıştırmaya başlamışlardı⁷⁵. Bunlar arasında sarraf Köçeoğlu Agop ve ortağına olan hayli yüklü meblağdaki borçların kapatılması meselesi, hem varisleri hem de bürokrasiyi en çok meşgul eden konular arasındaydı. Verdikleri arzuhallerle konuyu sıcak tutan sarrafların ısrarlı tutumu *merkûmân mağdurîyetleri cihetiyle her-bâr sızlanmakda bulunduklarından* şeklinde ifade edilmekteydi⁷⁶.

Bir saray damadının borçlu kalması, hanedanın şerefine dokunacağından padişah, Ahmed Fethi Paşa'nın borçlarının derhal kapatulmasını irade etti⁷⁷. Üstelik

- 74 BOA, Sadaret Mektubî Kalemi, Mühimme, (A. MKT. MHM), nr. 131/82, 31 Mayıs 1858/17 Şevval 1274.
- 75 BOA, A. MKT. NZD, nr. 270/70, 2 Aralık 1858/25 Rebiülâhır 1275. Bunlardan Londra'da bulunan Mösyö Peill Bezirgân'ın talebi için bkz. BOA, A. MKT. MHM, nr. 146/98, 22 Kasım 1858/15 Rebiülâhır 1275; Ahmed Fethi Paşa'nın vekilharcı Edhem Efendi'ye olan 41.000 kuruşluk borcunun tahsiline dair varislerinin verdiği arzuhal için bkz. BOA, Meclis-i Vâlâ, (MVL), nr. 383/74, 28 Ocak 1862/27 Receb 1278; Arakel'in, paşadan 2 yük 42.300 kuruşluk (242.300 kuruş) alacak talebi için bkz. BOA, MVL, nr. 475/19, 20 Haziran 1865/25 Muharrem 1282; Sarraf Tıngıroğlu Hoca Ohannes'in Ahmed Fethi Paşa'dan alacaklarının faiziyle talebi için bkz. BOA, A. MKT. NZD, nr. 279/100, 28 Mart 1859/23 Şaban 1275; BOA, A. MKT. NZD, nr. 303/35, 29 Ocak 1860/6 Receb 1276; Esnafın Ahmed Fethi Paşa'dan emtia, erzak ve saire için alacaklarının terekkesinden tahsili talebi için bkz. BOA, A. MKT. NZD, nr. 282/37, 30 Mayıs 1859/27 Şevval 1275; Sicilyateyn tebaasından Andonaki'nin, paşanın terekkesinden 2 yük 20.600 kuruş (220.600 kuruş) alacağı için bkz. BOA, Hariciye Nezareti, Mektûbî Kalemi (HR. MKT), nr. 266/29, 24 Kasım 1858/17 Rebiülâhır 1275; BOA, HR. MKT, nr. 275/36, 2 Şubat 1859/28 Cemaziyelâhır 1275; BOA, HR. MKT, nr. 276/76, 16 Şubat 1859/13 Receb 1275; BOA, HR. MKT, nr. 298/73, 2 Ağustos 1859/3 Muharrem 1276; BOA, HR. MKT, nr. 322/14, 10 Ocak 1860/16 Cemaziyelâhır 1276; Yunan tebaasından Yani Nikola Yorgo'nun Ahmed Fethi Paşa'dan alacak talebi ve konu hakkında Yunan Sefareti'nden verilen takrir için bkz. BOA, HR. MKT, nr. 268/85, 11 Aralık 1858/5 Cemaziyevvel 1275; BOA, HR. MKT, nr. 269/41, 15 Aralık 1858/9 Cemaziyevvel 1275; Cenova'da bulunan Devlet-i Âliyye şehbenderi tarafından Ahmed Fethi Paşa'ya gönderilen 228 Frank 80 santim değerindeki eşya bedelinin ödenmesi talebi için bkz. BOA, HR. MKT, nr. 273/31, 19 Ocak 1859/14 Cemaziyelâhır 1275; BOA, HR. TO, nr. 320/99, 18 Ocak 1859.
- 76 BOA, A. MKT. NZD, nr. 343/52, 20 Şubat 1861/ 9 Şevval 1277. 20 Şubat 1861/9 Şaban 1277 tarihi itibarıyla Kuyumcu Agop ve ortağının 13 yük 50.966 kuruş (1.350.966 kuruş) alacağı vardı (BOA, A. MKT. NZD, nr. 343/52, lef 2, 20 Şubat 1861/9 Şaban 1277). Kuyumcu Agop ve ortağının alacak talepleri ve Avusturya tebaasından Yanko ve ortağının araba bedelinin tesviyesi için bkz. BOA, A. MKT. MHM, nr. 203/5, 18 Aralık 1860/4 Cemaziyelâhır 1277. Yine Agop ve ortağının, Ahmed Fethi Paşa'dan alacakları ve mücevherli kılıç ile zarf imalinden dolayı uğradıkları zararlarının terekkesinden tahsili talepleri için bkz. BOA, A. MKT. NZD, nr. 265/84, 11 Ekim 1858/3 Rebiülevvel 1275; BOA, A. MKT. NZD, nr. 303/7, 27 Ocak 1860/4 Receb 1276; BOA, A. MKT. NZD, nr. 304/60, 6 Şubat 1860/14 Receb 1276.
- 77 BOA, İ.MMS. nr. 18/818-2, lef 17, 14 Haziran 1860/25 Zilkade 1276.

paşanın terekesinde farklı olarak, yukarıda izah edildiği üzere, devlet namına yaptığı alışverişlerden alacaklıları da mevcuttu. Bunun üzerine meseleyi çözmek üzere çalışmalara başlandı ve bu işe has bir komisyon kuruldu⁷⁸. Ayrıca Ahmed Fethi Paşa'nın Tophane-i Âmir'e'ye olan zimmetinin de bir an evvel kapatılması Hazine-i Hassa Nezareti'ne yazıldı⁷⁹. Paşanın borçlarının vakit kaybetmeksizin terekesinden ödenmesi hususunun üzerinde önemle duruldu ve alacaklılardan esnaf olanlara öncelik verilmesi emredildi⁸⁰. Borçların kapatılması için bir çıkış yolu arayan komisyon, nihayetinde Ahmed Fethi Paşa'nın *güzide* gayrimenkullerinden Büyükdere'deki tuğla fabrikası, İncirköy'deki tabak fabrikası ile bir konak arsasının satışına karar verdi. Fakat müzayedeye çıkarılmalarına rağmen gayrimenkullerin talibi çıkmadı ve bu da alacaklıların seslerini daha fazla yükseltmelerine yol açtı. Borçların bir türlü kapatılmamasından rahatsızlık duyan paşanın varisleri ise babalarından kalan Ereğli kömür madenleri ile Hazine-i Hassa-i Şahane Kumpanyası vapurları hisselerinin Hazine-i Hassa tarafından alınmasını teklif ettiler. Hazinesinin durumu gerekçe gösterilerek, önerileri kabul görmedi ve yukarıda zikredilen gayrimenkullerin satışı üzerinde duruldu⁸¹. Muhtemelen babalarından kalan kıymetli gayrimenkulleri ellerinden çıkarmak istemeyen Mahmud Celeleddin Paşa ve diğer varisler ise en başından beri kömür madeni ve vapur hisselerinin hazine tarafından alınmasını ısrarla talep ettiler. Onlara göre borçların kapatılabilmesinin tek yolu buydu. Buna karşın Hazine-i Hassa bir kez daha bu alımı gerçekleştirmeye müsait olmadığını, hatta hazine tarafından alınan demiryolu hisselerinin dahi maliye hazinesine devredildiği ifade etti⁸². Bâbiâli ile varisler arasında çekişme devam ediyordu. Talebinden bir türlü vazgeçmeyen Mahmud Celeleddin Paşa ve diğer varislerin bu satışı cazip kılmak için hisselerin değerinin 15.000 kese (7.500.000 kuruş) olduğunu ve bunları yabancılara satmak istemediklerini bildirmeleri dahi işe yaramadı. Zira hazinenin durumu bir tarafa, yapılan tahkikatta

78 BOA, A. MKT. NZD, nr. 339/93, 17 Ocak 1861/5 Receb 1277. Bu komisyonda, Ahmed Fethi Paşa'nın sipariş ettiği Bağdad Eski Valisi merhum Reşid Paşa tarafından gönderilen 120.000 kuruşluk atların bahası, Sicilyateyn tebasından Anderyas'a borcu, Kuyumcu Agop ve ortağının seyf ve kutu bahasından olan alacakları, Avusturya Devleti tebasından Yanko ve ortağı Karlo'nun araba bahasından alacaklarının tesviyesi, oğlu Mahmud Celeleddin Paşa ile görüşülerek çözülmeye çalışıldı (*Aynı yer*).

79 BOA, A. MKT. MHM, nr. 146/7, 14 Kasım 1858/7 Rebiülâhır 1275.

80 BOA, İ.MMS. nr. 18/818-2, lef 17, 14 Haziran 1860/25 Zilkade 1276.

81 BOA, İ. MMS, nr. 15/608, 6 Nisan 1859/3 Ramazan 1275; BOA, A. MKT. NZD, nr. 317/39, 8 Temmuz 1860/19 Zilkade 1276.

82 BOA, A. MKT. NZD, nr. 275/37, lef 1, 24 Ocak 1859/19 Cemaziyelâhır 1275; lef 2, 10 Ocak 1859/5 Cemaziyelâhır 1275; lef 3, 24 Ocak 1859/19 Cemaziyelâhır 1275.

madenin imtiyazının bittiği ve vapurların da 20.000 keseden (10.000.000 kuruş) fazla borcu olduğu meydana çıktı⁸³. Hülasa, Ahmed Fethi Paşa'nın varislerinin borçların kapatılmasında padişahın yardımını alma tasavvurları boşa çıktı. Böylece varisler, borçlarla baş başa kaldılar ve gayrimenkulleri satmaktan başka seçenekleri kalmadı.

Yukarıda bahsedildiği üzere, Ahmed Fethi Paşa'nın satılan terekesinden 2.884.420 kuruş elde edilmiş ve ayrıca Köçeoğullarına da müzayedeye şirket-i hayriye hisselerinden 16.100'er kuruştan otuz hisse toplam 483.000 kuruş verilmişti. Ocak 1860 tarihine gelindiğinde ise paşanın nizamiye hazinesinden 20.212 kuruş alacağıyla birlikte 800 kuruş bakır madeni hissesinden hâsılatı, 7.000 kuruşa bir adet tuğrası altın çerçevesi bakır levha, Paşabahçede'ki tabak fabrikasında bulunan alet, edevat ve makine bedeli olan 185.500 kuruşun müzayedeye alacaklılarına teslim edilmesi kararlaştırıldı⁸⁴. Bir diğer kalem ise borçların kapatılabilmesi için varislerinin terekeye bırakmak mecburiyetinde kaldıkları bazı akârat ve mevkufeden oluşmaktaydı. Bunlardan İncirköy'deki tabak fabrikası ve içindeki alet edevat 22 yük 64.500 kuruşa (2.264.500 kuruş) ve Sarıyer'deki bakır madeni hissesi 62.000 kuruşa Köçeoğlu Agop'a; Hayder'de konak arsası 300.000 kuruşa Abdullahoğlu Mikail Bezirgân'a; Büyükdere'de tuğla fabrikasının dörtte bir hissesi 320.000 kuruşa Barutçubaşı Boğos Beyzade Arakel Efendi'ye; Sudaver Vapuru'nun dörtte bir hissesi 260.000 kuruşa Anderyas Bezirgân'a müzayedeye usulüyle devredildi⁸⁵. Elde edilen bu devasa meblağ dahi, paşanın toplam borcundan düşüldüğünde hala 14.537 küsur kese (7.268.500 kuruş) gibi fahiş bir meblağ borcu açıkta kalmaktaydı⁸⁶. Akabinde Ahmed Fethi Paşa'nın Yenişehir'deki Mecdan ve Balihor çiftlikleri

83 BOA, İ. MMS, nr. 15/608, 6 Nisan 1859/3 Ramazan 1275.

84 BOA, İ. MMS, nr. 18/818-2, lef 3, 10 Ocak 1860/16 Cemaziyelâhır 1276.

85 BOA, İ.DH, nr. 461/30728-1, 26 Ağustos 1860/3 Safer 1277; BOA, İ. MMS, nr. 18/818-2, lef 3, 10 Ocak 1860/16 Cemaziyelâhır 1276; BOA, A. MKT. NZD, nr. 322/78, 28 Ağustos 1860/10 Safer 1277; BOA, A. MKT. NZD, nr. 322/82, 28 Ağustos 1860/10 Safer 1277. Köçeoğlu Agop, sonradan vazgeçip, fabrikayı istemediğini ifade ettiyse de müzayedesi yapılan bu nevi emlakın sonradan kabulünden vazgeçmenin nizamem caiz olmadığı bildirilerek, kendisine izin verilmedi (BOA, A. MKT. NZD, nr. 334/9, 5 Aralık 1860/21 Cemaziyelâhır 1277; BOA, A. MKT. NZD, nr. 335/49, 17 Aralık 1860/3 Cemaziyelâhır 1277). Tabak fabrikasının yarı hissesi paşaya, diğer yarısı ise eşi Şemsinur Hanım'a aitti. Söz konusu fabrikaya bir başka belgede 2.450.000 kuruş değer biçilmişti. Bunlardan fabrikadaki malzemeler terekede kayıtlı olduğundan onlara mahsuben 188.500 kuruş ile Şemsinur Hanım'ın fabrikada olan hissesine mahsuben terekeden aldığı eşya bahası olarak 690.828 kuruş düşüldüğünde ise geriye 1.570.672 kuruş kalmıştı (BOA, İ. MMS, nr. 18/818-2, lef 3, 10 Ocak 1860/16 Cemaziyelâhır 1276).

86 BOA, İ. MMS, nr. 18/818-2, lef 3, 10 Ocak 1860/16 Cemaziyelâhır 1276.

de 13 yük 59.966 kuruşa (1.350.966 kuruş) terekesinden alacakları karşılığında kuyumculuk hizmetinde bulunan Köçeoğlu Agop ve ortağına verildi. Onlar, paşanın başkalarına olan 3 yük 49.000 kuruş (349.000 kuruş) borçlarını üstlendiler⁸⁷. 1862 senesine gelindiğinde, yaklaşık 8.000 kese (4.000.000 kuruş) civarında olan alacaklılara has borç, gerçekleştirilen satışlara ve bazı yerlerden alınan borçlara rağmen ancak 3.000 keseye (1.500.000 kuruş) indirilebildi⁸⁸. Birkaç sene sonra Mahmud Celaleddin Paşa, işleri yoluna koymuş olacak ki adı geçen çiftlikleri, kuyumcuların kardeşi Kasbar Bey'den 14 yük, yani 1.400.000 kuruşa Lorando Bezirgân'a borçlanarak geri aldı⁸⁹. Mahmud Celaleddin Paşa, 1884 senesinde Taif'te vefat etti⁹⁰. Mahmud Celaleddin Paşa'nın mirasından *tereke-i cesîme*⁹¹ şeklinde bahsedilmesi ise

87 BOA, İ.DH, nr. 468/31353, 23 Şubat 1861/12 Şaban 1277; BOA, İ.MVL, nr. 456/20457, 8 Kasım 1861/5 Cemaziyelevvel 1278; BOA, Sadaret Mektubî Kalemî, Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL), nr. 135/57, 13 Kasım 1861/10 Cemaziyelevvel 1278; BOA, A. MKT. MHM, nr. 212/50, 14 Mart 1861/2 Ramazan 1277; BOA, A. MKT. NZD, nr. 343/52, 20 Şubat 1861/9 Şaban 1277; BOA, A. MKT. NZD, nr. 344/23, 26 Şubat 1861/15 Şaban 1277; BOA, A. MKT. NZD, nr. 359/29, 22 Temmuz 1861/14 Muharrem 1278; BOA, A. MKT. NZD, nr. 361/56, 6 Ağustos 1861/29 Muharrem 1278; BOA, A. MKT. NZD, nr. 366/43, 10 Eylül 1861/5 Rebiülevvel 1278; BOA, A. MKT. NZD, nr. 367/39, 18 Eylül 1861/13 Rebiülevvel 1278. Ahmed Fethi Paşa'nın ahaliden alacağı ve terekesine ait olan 78.166 kuruşun da Agop'tan tahsili uygun görüldü (BOA, Sadaret Mektubî Kalemî, Umûm Vilâyât (A. MKT. UM), nr. 505/70, 12 Ekim 1861/7 Rebiülâhır 1278). Paşanın Agop ve ortağına olan borcu bir başka evrakta 3.000 kese (1.500.000 kuruş) şeklinde kayıtlıdır (BOA, A. MKT. NZD, nr. 298/85, 17 Aralık 1859/22 Cemaziyelevvel 1276). Borçlarının ödenmesi için verdikleri arzuhalde de kendi ifadeleriyle 3.000 kese olduğunu söylerler (BOA, A. MKT. NZD, nr. 299/13, 18 Aralık 1859/23 Cemaziyelevvel 1276).

88 BOA, İ.MMS, nr. 26/1144, lef 38, 18 Kasım 1862/25 Cemaziyelevvel 1279.

89 BOA, İ.MVL, nr. 549/24642, 27 Mart 1866/10 Zilkade 1282; BOA, MVL, nr. 1033/33, 21 Mayıs 1866/6 Muharrem 1283.

90 Uluçay, *a.g.e.*, s. 155; Öztuna, *a.g.e.*, s. 807. 1881'de Şemsinur Hanım'ın ve 1884'te Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatı varislerin miras paylaşımını yeniden gündeme getirdi. Terekenin varisler arasında tefrik ve taksimi için Ahmed Fethi Paşa'nın kızı Güzide Hanım ile evli Said Paşa başkanlığında bir heyet kuruldu. Ancak Mahmud Celaleddin Paşa'nın cariyelerinden olma oğulları Mehmed Kazım ve Ahmed Fazıl kendilerinin mağdur edildiği ve dağıtımın adaletsiz yapıldığını öne sürerek, terekenin varisler arasındaki paylaşımının şer'î usullerce yapılması için Bâb-ı Meşhât'a başvurular (BOA, Yıldız Resmî Marûzât (Y.A.RES), nr. 48/6, lef 4-5, 11 Mart 1889/9 Receb 1306; Burhan Çağlar, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010, ss. 84-85). Neticede, toplam 9.504 hisse olarak belirlenen mirastan Mehmed Kazım ve Ahmed Fazıl Beylere 1.512'şer hisse verildi. Kalan kısım ise Mahmud Celaleddin Paşa'nın eşi Cemile Sultan ve evlatları arasında taksim edildi (Üsküdar Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 743, ss. 87-88). Ayrıca Ahmed Fethi Paşa'nın Şemsinur Hanım'dan olan kızları Yegâne ve Güzide Hanımlar da mirastan 4.752'şer hisse aldılar (Üsküdar Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 733, ss. 37-38).

91 BOA, Y.A.RES, nr. 48/6, lef 2, 3 Nisan 1889/2 Şaban 1306.

babasından intikal eden onca borç ödendikten sonra dahi ailenin elinde hala büyük miktarda mal varlığı olduğunu kanıtlamaktadır.

2. Muhallefatı

a. Mücevherat ve Özel Eşyaları

Ahmed Fethi Paşa'nın konağında toplam 2.332.473 kuruşa satılan eşyaları arasında, ilk dikkati çeken ve muhallefatının önemli bir kısmını oluşturan yükte hafif, pahada ağır, hem ihtişamı hem prestiji hem de iyi bir yatırımı ifade eden altın ve değerli taşlardan imal edilmiş mücevherleriydi. Bilhassa çeşidi ve zenginliğiyle ilk göze çarpanlar, bazıları alafranga tarzda üzerlerinde tasvirleri olan, başta pırlanta ve çeşitli kıymetli taşlarla bezeli, oval, dört köşe gibi farklı şekillerde değeri binlerce kuruş olan altından kutulardı. Burada, terekede en pahalısının 161.000 kuruş, en ucuzunun dahi 3.000 kuruş olduğu son derece kıymetli bir koleksiyondan bahsedilmektedir. Öyle ki değerli kutulardan elde edilen 679.755 kuruş⁹², konakta satılan eşyaların toplam bedelin üçte birinden biraz fazlasına tekabül etmektedir. 1863-64 yıllarında terekesinin değeri asgari 15.000 kuruş olan bir kimsenin zengin kategorisinde değerlendirilmesi⁹³; paşanın sadece kutu koleksiyonun maddi değerinin büyüklüğünü somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kişisel zevk, koleksiyonerlik, ihtiyaç veyahut devasa bir servete delalet etmenin dışında, hızlıca nakde çevrilebilen değerli maden ve taşlara sahip olan Ahmed Fethi Paşa'nın, bunları aynı zamanda birer ticaret metası ve yatırım aracı olarak kullandığını düşünmek mümkündür.

Ahmed Fethi Paşa'nın bu kategoride dikkati çeken diğer nadide eşya gurubu ise toplam 402.500 kuruşa satılan pırlanta ve elmas gibi kıymetli taşlarla bezenmiş kılıçlardır. Başlı başına bir servet değerinde olan bu koleksiyonun en pahalısı 220.000 kuruşa Laciverd kabızalı pırlanta murassa kılıç takımıydı. Onu 150.000 kuruşa kabzası pırlanta altın takımlı mahfazalı kılıç ile nişanlı elmaslıca altın kayış, 21.500 kuruşa kabzası Süleymâni mahfazalı altın kılıç ve 11.000 kuruşa altın kayışlı taban kılıç takımı takip eder. Ayrıca arakan taş, mavi, beyaz, tahinî rengin-

92 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 58a-58b. Ahmed Fethi Paşa'nın mücevher koleksiyonu yanında çalışanlardan Gürcü uşağı Dâver'in de dikkatini çekmiş olacak ki uşak, Eyüb'deki sarayından 140.000 kuruş kadar altın ile bütün mücevherlerini çalmıştı. Kaçmak üzereyken yakalanan uşağın akıbeti bilinmemektedir (Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, yay. Cavid Bay-sun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 35).

93 Bozkurt, *a.g.t.*, s. 102.

den taş, yeşil mine, altın işlemeli zergerdân kılıç kabzası, sîm takımlı Elif-i İstanbul kılıç takımı, sırmadan örme kılıç bendi, örme siyah ibrişim kılıç bendi, kabzası rüganlı kılıç, değerli taş ve deriden çok sayıda kılıç kabzası da bulunmaktadır⁹⁴. Ahmed Fethi Paşa'nın mensup olduğu askeri sınıfa atfen her biri servet değerinde olan kılıç koleksiyonunu edinmesinde bulunduğu vazifeler ve kişisel ilgisinin yanında, damatlığının rolü de göz ardı edilmemelidir. Zira hangisi olduğunu tespit etmek mümkün olmasa da Sultan Abdülmecid'in 12 Temmuz 1856 tarihinde Ahmed Fethi Paşa, Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa ve Serasker Rıza Paşa'ya toplam değeri 348.000 kuruş olan birer murassa kılıç hediye ettiğini bilmekteyiz⁹⁵. 325.500 kuruşa satılan tek taşlı kebir pırlanta yüzük⁹⁶ ise terekenin hem maddi hem de manevi en kıymetli parçalarından birisidir ki büyük olasılıkla, düğünlerinde şükranlarını sunmak üzere Sultan Abdülmecid'in huzura çıkan Ahmed Fethi Paşa'ya armağan ettiği yüzüktür⁹⁷. Bunların dışında, görevi icabı pek çok resmi törene iştirak eden paşanın kullandığı pırlantalı altın fes nişanı, apolet, tırtl işlemeli apolet, altın kayışlı kılıç gibi bulunduğu mevkii ve hanedanın şanına yakışır kıymetli eşyaları da terekede yer alır. Paşanın mühürleri dahi altın ve gümüştedir. Ayrıca kendisine hediye edilen bir adet altın madalya ve üç adet gümüş madalya 1.800 kuruşa, birer adet büyük ve küçük gümüş madalya 650 kuruşa, bir adet altın madalya 420 kuruşa ve iki adet Sardunya Nişanı da 500 kuruşa satılmıştır⁹⁸.

Bu dönemde zenginliğin ve alafranga yaşam tarzının önemli göstergelerinden birisi de saatlerdi. Ahmed Fethi Paşa da hemen hemen her nevi saati havi geniş ve pahalı bir koleksiyona sahipti. Toplam 55.200 kuruşa satılan saatlerin çeşit ve kıymetleri ise şöyleydi: Namaz vakitlerini takip için kullanabileceği köstekli ve kible-nümâ, yani kibleyi gösteren pusulalı altın saat 8.350 kuruş, göğez mineli altın saat 18.050 kuruş, tasvirli, köstekli altın saat 5.000 kuruş, mahfazalı oturtma saat 1.000 kuruş, düz kapaklı İngilizkârî saat 6.000 kuruş, düz kapaklı mahfazalı altın saat 6.050 kuruş, mahfazalı altın saat 1.700 kuruş, camlı altın saat ve köstek kordon 9.050 kuruş, münebbihli çan, yani çalar saat 801 kuruş⁹⁹.

Ahmed Fethi Paşa'nın şahsi eşyaları arasında, imameleri de çok çeşitli ve kıymet-

94 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 58a-60b.

95 Sunay, *a.g.t.*, ss. 387-388.

96 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 59b.

97 Sunay, "Tanzimat'ın İlk Saray Düğünü...", ss. 143-144.

98 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 58a-60b, 62a-62b.

99 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 58a, 59a.

liydi. Bunlar: En pahalısı 16.050 kuruş gibi servet değerinde olan bir çift pırlantalı kehribar imame, 3.000 kuruşa bir çift pembe mine üzerine pırlantalı kehribâr imame, 8.000 kuruşa bir çift göğez mineli roza taşlı kehribâr imâme, 2.000 kuruşa yedi adet kehribâr imameden müteşekkil, toplam 29.050 kuruşluk bir koleksiyondu. Yirmi dört adet olan seccadelerinin önemli bir kısmı ise Haleb-kârî, Acemkârî, Kılâpdanlı Arakiye, Banaluka gibi kıymetli kumaşlar ile Gördes halı ve Hindkârî hasır gibi malzemelerden yapıldı ve toplamda 10.000 kuruşun üstünde bir fiyata satıldı¹⁰⁰.

Ahmed Fethi Paşa'nın ateşli silahlarından çakmaklı şeşhane, iki adet şeşhane ve kaval olmak üzere toplam dört tüfeği; beşli, asfer, demir takımlı Pariskârî, simlice Fransakârî, simlice İngilizkârî, çifte çakmaklı simlice, yaldızlı simlice ve altın tabancaları mevcuttu. Silahlarının yanında avda ve denize nazır sahilhanesinde boğaz trafigini takip edebilmek için kullanabileceği dürbünleri ve yön tayini için de bir adet pusulası vardı. Ayrıca paşanın özel zevkleri arasında okçuluğun da olduğu yine terekesindeki 231 adet ok, 13 adet yay ve 117 adet gez olmak üzere 2.000 kuruş değerindeki ok takımından anlaşılmaktadır. Yanı sıra makası yaldızlı, kalemi ve gözlüğü de bulunduğu konuma yakışır bir şekilde altındandı. Ahmed Fethi Paşa'nın kişisel bakımında kullandığı ustura, makas ve çakları ise diğer eşyalarına nispeten mütevazıydı. Zergerdân bastondan muhtemelen ihtiyarlığında faydalanmıştı. Bunların dışında terlik, yelpaze, canfes büyük şemsiye, mahfazalı canfes som kabızalı şemsiye, başa kabızalı canfes şemsiye, sineklik, şırınga, gözlük, asa, hokkalar, kalemler, bir miktar kâğıt, yazı çekmecesi, kâğıt çekmecesi, çanta, işlemeli ve camlı cüzdan, kemik broş, ecza takımı, sandıkta dikiş takımı gibi kendisinin ve ev ahalesinin günlük kullandıkları eşyalar da terekesinde yer almıştı. Osmanlı kültüründe önemli yeri olan iki adet marpuçlu gümüş nargile takımı ise 3.100 kuruşa satılmıştı¹⁰¹.

Ahmed Fethi Paşa'nın kayıtlara geçen fakat henüz kesinleşmeyen alacaklılarının arasında sağlık sektöründen kimseler de vardı. Örneğin çeşitli ecza malzemelerine mahsuben Bahçekapısı'ndaki Eczacı Karlo veled-i Riga'ya 1.566 kuruş, Beyoğlu'nda Ağa Camii karşısındaki Eczacı Fransezko veled-i Kostandi'ye 51.587 kuruş ve Hekim Veronik'e de 63.960 kuruş borçlu görünmekteydi¹⁰². Bu durumda, Ahmed Fethi Paşa'nın sağlığına kavuşabilmek ya da hastalığını kontrol altında tuta-

100 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 58a-59b.

101 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 58a-60b, 61b, 62b.

102 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 65a-65b.

bilmek için sürekli bir hekimlik hizmeti aldığı ve çeşitli ilaç karışımları hazırlattığını söylemek mümkündür. Paşanın terekesinden kan yapıcı, hafızayı güçlendirici, bazı yaşlılık hastalıkları ve felç rahatsızlığına iyi gelmesiyle bilinen, yaklaşık 70 miskal¹⁰³ ve 3.500 kuruş değerinde akamber çıkması ise sağlığına özen gösterdiğinin bir işaretidir. Okyanuslardan toplanan güzel kokulu ve nadir bulunan bir madde olan ilaç yapımının yanı sıra parfüm, krem ve merhem yapımında da kullanılan amberrin, ticari değeri de oldukça yüksektir. Ayrıca kokusundan yararlanmak amacıyla tespih yapımı ve kuyumculukta da kullanılmıştır. İçine konulan maddeyi güzel kokuttuğundan¹⁰⁴ olsa gerek paşa da akamber karışımı sırmalı kese kullanmıştır¹⁰⁵. Terekedeki şişelerce Lavanta¹⁰⁶ da Ahmed Fethi Paşa'nın bulunduğu mekânların güzel kokmasına ne denli önem verdiğini ve zevk sahibi olduğuna işaret eder.

b. Kütüphanesi

Ahmed Fethi Paşa'nın duygu ve düşünce dünyası, politik fikirleri, okuma alışkanlıkları, yani kişiliğini anlamak bakımından kütüphanesi de büyük bir öneme sahiptir. Terekesine yansıyan kitaplarından onun farklı alanlara ilgi duyan, okuyan ve münevver bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır. Kıymetli eşyalarla bezeli sahilhanesinde kütüphane, kitaplarını muhafaza ettiği maden kitap dolabı, kalem, hokka, yazı takımı, küre gibi araç-gereçlerin bulunması ise paşanın müstakil bir çalışma odası olduğuna işaret eder. Burada büyük çoğunluğunu zikrettiğimiz kütüphanesinde yer alan kitapların konu başlıkları ana hatlarıyla Mushaf, dinî ilimler, tarih, dil ve edebiyat, siyasi, askeri, tıp, fen bilimleri ve diğer şeklinde sıralanabilir¹⁰⁷. Geniş bir yelpazeye sahip kütüphanesindeki en kıymetli parça 15.000 kuruş ile bir servet değerinde olan 19. yüzyılın tanınmış hattatlarından Çemşir Hâfız'ın yazdığı Mushaf-ı Şerîf idi¹⁰⁸. Bunun dışında 10.000 kuruşa Mustafa İzzet Efendi, 4.550 kuruşa Mustafa Şâkir Efendi ve 2.000 kuruşa Hâfız Mehmed İzzet

103 Altın, gümüş, gülyağı ve ilaç gibi değerli malzemelerin tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimidir. 1869 tarihli kanunnameye göre Osmanlı Devleti'nde bir miskal 4,81104375 gramdır (Cengiz Kallek, "Miskal", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 182).

104 Sargon Erdem, "Amber", *DİA*, İstanbul 1991, III, 7.

105 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 58a.

106 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 59a.

107 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 61b-62a.

108 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 61a. Satış gerçekleştiğinde, 19. yüzyılın meşhur hattatlarında olan Çemşir Hâfız'ın yazdığı Mushafın en kıymetli olduğu zamanlardandı. Yıllara göre Çemşir Hâfız'ın yazdığı Mushafın fiyat dalgalanmaları için bkz. İsmail. E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, ss. 172-173.

Efendi hattıyla Mushaf-ı Şerifler mevcuttu ki bunlar toplamda 31.550 kuruş ile kitapların satışından elde edilen gelirin yaklaşık yarısına tekabül etmekteydi¹⁰⁹. Bu da paşanın kütüphanesinde öncelik sırasını kutsal kitaplara verdiğini göstermektedir. Ancak bu durum tek başına onun muhafazakârlığıyla izah edilemez. Zira hattatına göre kıymeti artan ya da azalan kutsal kitaplar, sahip olmanı için hem bir sosyal statü hem zenginlik ve prestij göstergesi hem de zaruret halinde elden kolayca çıkarabilecekleri bir yatırım aracıydı. Mushafların dışında, *Dürer Tercümesi* (Basma), *Sahîh-i Müslim*, *Buhârî-i Şerîf*, *Şerhü'l-Mevâkyf* (Basma), *Tefsîr-i Ebussuûd Efendi*, *Külliyât-ı Ebü'l-Bekâ'*, *Fetâvâ-i Hindiyeye*, *Şifâ-i Şerîf*, *Mültekâ Şerhi-Dâmâd*, *Tevesşül Menâkıb-ı Çihâr-ı Yâr-i [Güzîn]*, *Pend Şerhi*, *Şerh-i İşârât*, *Hilyetü'n-Nâcî*, *Halebî Sağır*, *Dürer*, *Dürr-i Yektâ Şerhi*, *Siyer-i Veysi*, *Kara Davud*, *Şerhu'l Akâid*, gibi Müslüman entelektüellerin okudukları eserlerin yer aldığı bir kütüphanesi bulunmaktaydı. Bunlardan en kıymetlileri ise 10.000 kuruşa *Sahîh-i Müslim*, 5.000 kuruşa *Fetâvâ-i Hindiyeye*, 4.000 kuruşa *Tefsîr-i Ebussuûd Efendi* ve 3.010 kuruşa *Şifâ-i Şerîf* idi¹¹⁰.

Kütüphanesindeki *İbn-i Haldûn Mukaddimesi Tercümesi*, *Târih-i Taberî*, *Târih-i İbni Sultan*, *Vâsıf Tarihi*, *Ravzatü's-Safâ*, *Âyine-i Zafer*, *Hümâyûnnâme*, *Dîvân-ı Vâsıf*, *Elf Leyle*, *Dîvân-ı Rıza*, *Leylâ Hanım Dîvâm* gibi eserler, Ahmed Fethi Paşa'nın tarih ve edebiyatla ilgili olduğunu gösterir. *Kâmus*, *Molla Câmî Çelebi*, *Mutavvel*, *Esâsü'l-Binâ*, *Sarf Cümlesi* gibi sözlük, belagat ve gramer kitapları da güzel konuşma ve yazma konusundaki hassasiyetine delalet eder. Askeri sınıfa mensup Ahmed Fethi Paşa'nın *Kânunnâme-i Askeriye* adlı kitabın yanında, çeşitli seyahatnameler, kişisel zevkini yansıtan *Avcı Talimi Alayı* ile pozitif bilimlere dair *Usûl-i Kîmyâ*, *Ulûm-ı Riyâziye* ve çeşitli konularda *Sefînetü'r-Râgıb*, *Mecmûa*, *Nuhbe Şerhi*, *Ebyât Şerhi*, *Zîrâat*, *Ta'likât*, *Hâşîye-i Seyyid*, *Takrîzât*, *Tabîbden Hacı Paşa* gibi eserler de kütüphanesinde yer alır. Arapça, Farsça, Fransızca gibi çeşitli dillerde kitapları olan Ahmed Fethi Paşa'nın kütüphanesinde en dikkat çekenlerden birisi ise 6.500 kuruş değerindeki *Lisan-ı Çînî üzre kütüb ve haritalandı*¹¹¹. Ancak onun Çince bilip bilmediğini kütüphanesine dayanarak kesin bir şekilde söylemek mümkün değildir. Fakat bilse de bilmese de onun bir şekilde sahip olduğu bu malzemenin devrinde sıra dışı bir durum olduğu ve bilhassa haritalardan bölgeye ilgisi olduğunu düşünmek mümkündür. Ahmed Fethi Paşa'nın kitaplarının çoğu sahilhanesinden çıkmışken, konağında da *Münşeât-ı Feridun Bey*, *Nefehâtü'l-ins*, Çemşir hatlı Mushaf, Yazma *Naîmâ Tarihi* ve bir

109 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 61b.

110 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 61b-62a.

111 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 61b-62a.

mikdâr *Sarf ve Nahiv'den basma kütüb ve harita ve Fransızca kitap ile Delâ'il-i Şerif* olmak üzere toplam 16.022 kuruşa satılan az sayıda kitap bulunmaktaydı. Bunlardan Fransızca kitabın ismi ve nevine dair bir malumat yoktur. Netice itibariyle, sahilhanesinden çıkan kitapları 22 Haziran 1858/10 Zilkade 1274 tarihinde toplam 59.788 kuruşa satıldı. Böylece konaktan ve sahilhaneden çıkan kitapların toplam satış bedeli 75.810 kuruşa ulaştı¹¹². Aslında birden fazla dil bildiği söylenen ve Avrupa'da çeşitli ülkelerde elçiliklerde bulunan Ahmed Fethi Paşa'nın kütüphanesinde Batı dillerine ve tarihine ait eserlere nispeten oldukça az sayıda rastlanması da dikkat çekicidir. Oysa Tanzimat döneminin ikinci kuşağından Mehmed Emin Âli Paşa'nın vefatından sonra Bebek'teki sahilhanesinde *Fransızca Hammer Tarihi*, *Fransızca İngiliz Tarihi*, *Paris Ahidname Tarihi*, *Paris Seyahatnamesi* gibi burada hepsine yer verilmesi mümkün olmayan çok sayıda Fransızca kitap çıkmıştır¹¹³. İki devlet adamının kütüphanesi, nispeten çağdaş olsalar dahi, ne denli farklı dünya görüşüne sahip olduklarını göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir.

Entelektüel bir aileden gelen Ahmed Fethi Paşa'nın babası Rikâbdâr Hâfız Hacı Ahmed Ağa, 1793 tarihinde Rodos'ta bir kütüphane tesis etti. Kütüphanenin bağışlar dışında Hafız Ahmed Ağa kısmında başta Mushaf-ı Şerif olmak üzere İslâm ilimlerinin tüm dalları, tıp, astronomi, felsefe, tarih, dil ve edebiyat gibi çok zengin bir koleksiyon mevcuttu. Baba yadigârını daha da ileriye taşımak isteyen Ahmed Fethi Paşa, şahsi kütüphanesi dışında enerjisini Rodos'taki kütüphaneye kanalize ederek; el yazması eserleri ve nadir matbu kitapları toplayıp, babasının ihya ettiği kütüphaneyi muazzam bir şekilde zenginleştirdi. Halen UNESCO Dünya Mirası listesinde yer alan Rodos kalesi içindeki kütüphane binası ve yazmalar günümüze kadar ulaşmış ve korunmaktadır¹¹⁴.

112 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 60a, 61a-62a.

113 BOA, EV. d. (Evkâf Nezareti Defterleri), nr. 34024, 3 Temmuz 1872/25 Rebiülâhır 1289, vr. 12a-b.

114 *Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, haz. Bekir Şahin, Faruk Ağartan, İSAR, İstanbul 2013, s. XI-XIV, 716; Zeki Çelikkol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1992, ss. 87-88; Machiel Kiel, "Rodos", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 157. Kütüphanede yer alan eserlerin adları, yazarları ve nevi hakkında bkz. *Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi*, s. 3 vd. Rodos Adası'nda bulunan Rodos Ahmed Fethi Paşa Vakfı Hâfız Ahmed Ağa Kütüphanesi'nde 2008 senesinde Vakıflar Genel Müdürlüğü, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'ndan uzmanlar görevlendirilerek, Dışişleri Bakanlığı'nın eşgüdümünde bir tadilat projesi yapıldı. Takriben 17.000 Avro tutarında bir harcamayla çoğu el yazması 2.120 eserin kayıtlı olduğu kütüphanenin fiziki mekân koşulları iyileştirilerek, eserlerin korunmasına uygun hale getirildi (T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Geniş Türk Coğrafyası Dosyası, Geniş Türk

Ahmed Fethi Paşa, bu kütüphaneye ilave olarak Rodos'taki Müslüman çocukların eğitim alması için muallim, bevvâb gibi personel maaşlarının dahi kendi vakfiyesinden karşılandığı, Meclis-i Maarif tarafından *eser-i cemîl* olarak nitelendirilen bir mektep inşa ettirdi¹¹⁵. Ayrıca Yunan ve Toskana mimarisi tarzında bir saat kulesi ve bunlara gelir temin eden on dört adet dükkân yaptırdı¹¹⁶. Söz konusu icraatları, paşanın kişiliği, hassasiyetleri, iktisadi durumu, dünyevi görüş ve beklentileri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Buna göre Ahmed Fethi Paşa, değerli kitaplara yatırım yapabilecek ölçüde entelektüel, kıymetli eserleri toplayabilmek için gereken meblağı finanse edebilecek kadar variyetli ve bunları medrese talebelerinin istifadesine sunacak kadar yüce gönüllü ve eğitime önem veren bir şahsiyettir. İlaveten, kendisi ve ailesinin adını yüzyıllar boyu yaşatacak eser bırakma arzusuyla hareket eden bir seciyeye sahip olduğunu da söylemek mümkündür. Zaten paşanın eğitime verdiği önemi ve münevver kişiliğini torunlarından Rey'an Şehsuvaroğlu'nun *...kendisi büyük babamı ilk defa Edinburg Üniversitesi'nde astronomi ve riyâziye okumuştur*¹¹⁷ ifadelerinden de anlamaktayız. İleri görüşlülüğünün yanı sıra geleneksel düşünce yapısını da muhafaza eden Ahmed Fethi Paşa, Üsküdar'da Kapıağası mevkiinde ve Karacaahmet Sultan Türbesi'nin karşısında 1795 tarihinde babası Hafız Ahmed Ağa tarafından ahşap olarak inşa edilen ve zamanla harap olan camiye 1855/1272 tarihinde yeniden yaptırarak, bugünkü şeklini vermiştir. Caminin yanına bir de çeşme yaptıran Ahmed Fethi Paşa'nın¹¹⁸, aynı zamanda hayırsever bir kişiliğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

Coğrafyasında Tamamlanmış ve Halihazırda Devam Eden Belli Başlı Projeler, s. 15-16 (<http://www.kdk.gov.tr/depo/3cGTC/SonHali.pdf> Erişim tarihi: 9 Şubat 2017).

- 115 BOA, İ. DH, nr. 264/16460, 21 Aralık 1852/9 Rebiülevvel 1269.
- 116 Çelikkol, *a.g.e.*, s. 88; Neval Konuk, *Midilli, Rodos ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2008, s. 144, 156-57, 160-61. Ahmed Fethi Paşa'nın torunlarından Fethi Cengiz Argeço, buradaki saat kulesini, paşanın Londra Büyükelçiliği esnasında Big Ben'den etkilenerek yaptırdığını ifade eder. 1980'li yıllarda maddi sıkıntıya düşen vakıf, kuleyi kiraya vermek zorunda kaldı (15 Aralık 2012 tarihli haber <http://www.haberler.com/fethi-pasa-vakfi-rodos-tamuze-acmak-icin-gun-4173149-haberi/> Erişim tarihi: 22 Mart 2017).
- 117 Küçükerman, "Tanzimat Dönemi Devlet Adamlarından...", s. 460. Burada bahsi geçen İngiliz Said Paşa'dır. Said Paşa ve hatıratı için bkz. Çağlar, *a.g.e.*, s. 13 vd. ; Davut Erkan, "II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli (İngiliz) Said Paşa, Hayatı ve Hatıratı", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXV, 2010, ss. 33-80; Davut Erkan, *II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı I-II (1876-1880)*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 7 vd.
- 118 Haskan, *a.g.e.*, III, 1068-1069. Ahmed Fethi Paşa'nın vakıf eserleri hakkında bkz. Mehmet Z. İbrahimgil, "Fethi Ahmet Paşa'nın İstanbul ve Rodos Adasındaki Vakıf Eserleri", c. 1, *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri, 13-17 Ekim 2010, Üsküp, Makedonya*, İstanbul 2015, ss. 453-489.

c. Giyim Eşyaları ve Kumaşlar

Ahmed Fethi Paşa'nın, ait olduğu sosyal statü, beğeni ve alışkanlıkları gibi hususlarda önemli ipuçları veren giyim eşyaları da adeta sarayın küçük bir kopyasıydı. Bunlardan ilk göze çarpan, ısınma ihtiyacının yanı sıra lüks tüketim enstrümanlarından birini teşkil eden bol çeşitte ve her biri minik bir servet değerindeki kürkleri idi. 1.190 kuruşa tilki paçası samur kürk gibi küçük parçalar olduğu gibi 10.500 kuruşa samur nâfesi kürk tulumlar vardı. Samur, tilki, karakulak, vaşak, kurt, karsak şeklinde sayabileceğimiz değeri yüksek kürk cinsleri mevcuttu ve toplam 57.891 kuruşla terekenin hatırı sayılır kalemlerinden birisiydi. Kürklerin yanı sıra geniş bir şal koleksiyonu da bulunmaktaydı. Bunlar ise beyaz câr şal, iri sopalı fermâyış şal, çubuklu fermâyış şal, göğez boğça şal, sarı câr şal, anber-ser şal boğça, iri sopalı müsta'mel fermâyış şal, gülmez şalı gibi envaî çeşiti haviydi¹¹⁹. Ahmed Fethi Paşa'dan yüksek meblağda alacağı olan ve belgede de şalcı olarak geçen Köçeoğlu Artin'in¹²⁰, aynı zamanda saraya şal temin eden bir sarraf olması¹²¹, bahsi geçen şalların hepsinin olmasa bile önemli bir kısmının ondan alındığını düşündürmektedir. Yine pek çoğu saray mensuplarının kıyafetlerinde kullanılan, Osmanlı ülkesinin dört bir yanı ile Avrupa ve Hindistan'da üretilen kıymetli kumaşlardan çûka, sim şeritli çûka, tüylü kasdor Fransız çûkası, Fransız çûkası, sûf, canfes, kazmir, ipek, kutnî, Hindkârî zemîni beyaz ipek bindallı, Hindkârî bindallı, Hindkârî çubuklu gögez sevâî, kadife, çiçekli kadife, ipekli kazz, kılapdan, kılapdan şeritli gâşiye gibi cinslerden kumaşlar mevcuttu. Bunlar siyah, beyaz, şekerrengi, pembe, fistukî, lacivert, gümüşî, eflatunî, yeşil, kırmızı, mavi, mor, sarı, barudî, göğez, yani hemen hemen her renkten ibaretti. Yanı sıra, son derece kaliteli fakat diğerlerine nispeten hesaplı ve daha ziyade günlük kullanıma yönelik aba, maşlah, keten, patiska, yemenî, kemha gibi kumaşlar da vardı¹²². Fakat ortalama bir kumaş tüccarında dahi hepsinin bir arada bulunması zor görünen envaî çeşit, renk, desen, kalite ve miktardaki bu kumaşlar, Ahmed Fethi Paşa'nın sadece ince zevkini gösteren bir giyim eşyası aracı olarak değerlendirilmemelidir. Zira binlerce kuruş değerinde ve onlarca top olan bu kumaşların, tüm ailesi göz önüne alınsa dahi, hepsinden elbise yapılmasının mümkün olmadığı aşîkârdır. Dolayısıyla bunlardan

119 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 57b-61b.

120 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 1751, vr. 64b-65a.

121 Onnik Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Ermeniler, (1650-1850)*, çev. Erol Üyepazarcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 177n.

122 Kısım-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 58b-61a.

giyim eşyası olarak kullanılanların dışında kalanlarından bir kısmının hediyelik eşya, bir kısmının da yatırım ve ticaret aracı olarak kullanıldığı düşünülebilir.

Ahmed Fethi Paşa'nın bulunduğu vazifeler ve damat sıfatıyla katıldığı resmi törenlerde giydiği alay ve Cuma setrileri de hem son derece pahalı hem de bir o kadar kaliteliydi. Örneğin pantolonlu alay setrisi ve pantolonlu Cuma setrisi 2.250 kuruş, yine beş adet alay setrisi ile altı adet elvan pantolon 3.000 kuruş idi. Paşanın servetinin ve lüks tüketiminin uç örneklerinden birisi de sekiz adedi 6.951 kuruş olan elmalı ve mineli düğmeleri idi. Yanı sıra günlük kıyafetleri de çok sayıda ve çeşitliydi. Bunlar arasında sîmlice başlık, sîne-bend, fes, çeşitli kumaş ve renklerde pantolonlar, setriler, sakolar, Şamkârî hırka, elvan boy entarisi, elvan gömlek, nimten yani mintan, fanila, don, çevre, mendil, patiska entari ve gömlek, fanila pantolon, fanila entari, kumaş entari ve takye sayılabilir. Düzinelerce olan mendilleri beyaz-kırmızı ipekli; boyun bağları ise canfesten ve atlas işlemeliydi. Yirmi sekiz adedi bulan çok sayıdaki boyun bağı, onun kravatı sıkça kullandığına işaret etmektedir. Her şeyin bol bol olduğu terekede düzinelerce fanila ve toplarca fanila kumaşı vardı. İpekli peştamal ve boy boy havlulardan ibaret hamam takımı 1.000 kuruş, hatta terekede belirtilmese de muhtemelen ipek olan bir beyaz kese tek başına 1.100 kuruştü. Çoraplar da ipek, keten, tiftik, tere, sade yün, işlemeli yün gibi kaliteli malzemeden deste ve düzinelerceydi. Örneğin dört deste çorap dahi 1.000 kuruştü. Destelerce eldiven, terekenin bir başka dikkat çeken materyaliydi. Yine terekelerde nadir rastlanan ve haşarattan korunmak amacıyla kullanılan satrançlı, pembe, sarı, mâi yollu cibinlikler paşanın terekesinde mevcuttu. Dikkati çeken giyim eşyalarından birisi de mâi ve mor atlas üzerine tam pul ve tırtıl işlemeli 2.000 kuruş değerindeki iki takım oyuncu elbisesidir¹²³.

d. Sofra Takımları, Mutfak Eşyaları ve Yaşadığı Mekânların Tefrişatı

Ahmed Fethi Paşa'nın ikametleri ayna, saat, konsol gibi Batı'dan gelme eşyalarla, büyük çoğunluğu teşkil eden Şark halıları, fevkalade sofrta takımları ile avize, şamdan, fanuslu saat, çiçeklik gibi dekoratif eşyalarla tezyin ve tefriş edilmişti. Terekesinden çıkan sofrta takımlarında yer alan porselenler, altın, gümüş kaşık, çatal ve bıçaklar, elmalı billûr bardak ve tabaklar, gümüş lamba, şamdan ve çay takımları, ikametlerinde ihtışamlı ziyafetlerin verildiğinin ve bu hususa büyük özen gösterildiğinin nişanesidir. Sahilhanesinde satılan bu sınıfa ait eşyalarının toplam

123 Kismet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 58b-61b.

değeri 308.568 kuruştur ki bunun büyük miktarı yüksek fiyatıyla dikkati çeken 200.000 kuruş değerindeki gümüş kaplamalı alafranga sofa takımı ve gümüş kaplamalı şamdanlardır. Söz konusu meblağ, paşanın bu uğurda ciddi harcamalar yaptığını kanıtlamaktadır. Kahve kültürünün önemli bir yer tuttuğu Osmanlı toplumunda, paşanın sahilhanesi ve konağındaki kahve ikramları da şanına yakışır bir biçimde pırlantalı, taşlı, altın, yıldızlı gümüş zarflarla yapılmaktaydı. Bu kıymetli eşyalar, bir taraftan paşanın servet ve gücünü ortaya koyarken, bir taraftan da pahalı ve zevk sahibi bir koleksiyona sahip olduğunu göstermektedir. Pek çok kültürde önemli bir yeri olan çay servisleri de fincanları porselen, gümüş çay takımlarıyla yapılmaktaydı. Paşanın konutlarında, geleneksel Türk kültürünün dışında, muhtemelen yabancı misafirleri için, İngiliz kültürüne ait çay seremonisine de yer verildiği, terekesindeki bir çay setinde bulunan süt ibriğinden anlaşılabilir. Ayrıca paşanın terekesinde yaz günlerinde hane halkını serinleten bir dondurma makinesine de tesadüf edilmiştir. Bunların dışında en zengininden, orta hallisine Türk mutfağının vazgeçilmezlerinden olan büyüklü küçüklü tabaklar, sahanlar, bardaklar, tepsiler, leğenler, maşrapalar ve ibrikler gibi eşyalarının büyük bir kısmı günlük kullanıma yöneliktir. İrili ufaklı sofa takımları, billûr testi, göğez billûr kadeh, billûr şişe ve sürahi, kupa, fanus, yemişlik, yıldızlı saksı, yıldızlı fincan, altın kakmalı bıçak gibi eşyalar da mevcuttur¹²⁴.

Cevdet Paşa'nın *Alafranga sofa takımları edindik. Lâkin Ramazan iftarlarında eski sofa takımlarını da terk etmedik* sözlerinde olduğu gibi¹²⁵ Ahmed Fethi Paşa'nın yaşadığı mekânlarda da alafranga ve alaturka unsurlar birlikte kullanılmış, yeniye karşı eskiden vazgeçilmemiştir. Bunlar içinde daha ziyade Avrupaî tarzı yansıtan ve sahibinin yüksek statüsünün bir tezahürü olarak değerlendirilebilecek ekserisi cevizden yapılmış kanepeler, koltuklar, sandalyeler, mavi atlas kanepeler, sehpa, mermerli konsollar, mermerli dolaplar, ayna, demir yatak, yirmi dört şamdanlı pirinç avize gibi eşyalar ile geleneksel maddi kültür unsurlarının zenginliğini gösteren envaî çeşit keten ve ipek karışımı olan damasko, onlarca ketenli makreme, pamuk memlû ketenli basması ketenli ve yünlü yastıklar, yüz yastıkları, Kıbriskârî yastıklar, Leh-kârî pamuk, yeşil damasko yün, göğez damasko, mâi damasko, basma kıtık memlû, kıtık memlû şâlî, atlas pamuk duvar yastıkları ve takımları, basma minder, pencere ve kapı perdesi, beyaz perde takımları, pamuk şilte, ma'kad, içeriği belirtilmeyen musavver levhalar gibi sahilhanenin tefrişatına dair eşyalar bulun-

124 Kismet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 58a-62b.

125 Cevdet Paşa, *Marûzât*, s. 10.

maktadır. Ayrıca o dönemde zenginlerin tercih ettiği Gördes halısı olmak üzere, İngilizkârî ve cinsi belirtilmeyen çeşitli halılara da rastlanmıştır¹²⁶. Bu bağlamda paşanın terekesindeki halılar ve oda takımlarının çeşitliliği, ikametlerindeki maddi kültür unsurlarının zenginliğini göstermektedir.

e. Binek ve Büyükbaş Hayvanları

Ahmed Fethi Paşa'nın sahip olduğu binek ve büyükbaş hayvanları ise İstanbul'daki Esb Pazarı'nda 162.341 kuruşa satıldı. Bunlar içerisinde en kıymetlileri, onun konumuna uygun ve dışarıda prestijini yansıtan araba koşumunda kullanılan, 14.500 kuruş ve 16.701 kuruşa doru araba bârgirleri ile 18.356 kuruşluk bir çift al araba bârgiriydi. 8.000 kuruş ve 5.000 kuruşa satılan iki faytonu mevcuttu ki bunlar muhtemelen birisi sahilhanesine, diğeri konağına mahsustu. Paşanın 4.000 kuruşa alaca bacak doru, 8.696 kuruşa gümüş burnu kır ve 3.050 kuruşa doru olmak üzere az sayıda cins atları da mevcuttu. Kebîr siyah, kestane dorusu, kır, siyah, alaca bacak katırlar, âmâ kır bârgir, iki baş kır merkep, dişi merkep ve kestane dorusu gibi toplam değeri 29.377 kuruş olan hayvanlarını taşımacılıkta kullanmışlardı. Bunların yanı sıra et, süt ve yan ürünlerini temin etmek için beslenen iki baş buzağlı beyaz inek, bir baş gebe beyaz inek, bir baş buzağlı sarı inek, iki baş buzağlı siyah inek, iki baş buzağlı siyah ve beyazlı inek, birer baş siyah, beyaz, sarı, alacalı ve enli beyaz inek ile iki baş alacalı boğa, bir baş sarı boğa 45.311 kuruşa satıldı¹²⁷.

Sonuç

Ahmed Fethi Paşa'ya ait incelenen bu terekeyle, onun statüsü, sosyo-kültürel ve ekonomik vaziyeti ile özel zevkleri hakkında bilgi sahibi olunarak, 19. yüzyılda yaşayan üst düzey bir bürokrat ve hanedan damadının yaşam tarzı ve standardına dair somut veriler elde edildi. Mücevherleri, ikametlerinin tefrişi, kişisel eşyalarındaki ihtişam ve kullanılan kumaşlar, Ahmed Fethi Paşa'nın özel yaşamında sarayla yarıştığını ve yaşantısının onun bir uzantısı ya da daha net bir ifadeyle, sarayın küçük ölçekli bir prototipi olduğunu göz önüne sermektedir. Ancak söz konusu durumu sadece lüks yaşam tarzına bağlamak, paşanın siyasi rakiplerinin tenkilerine sıkışıp kalmayı ve bunun aynı zamanda iktidarını sergileme biçimi olduğunu gözden kaçırmaya yol açar. Zira bu zenginlik lüks yaşam arzusunun yanı sıra bir güç ve iktidar göstergesi olma özelliğine de haizdir. Şöyle ki hem Osmanlı Devlet

126 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 58a-62b.

127 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751, vr. 61a-61b.

bürokrasisine yön veren görevlerde bulunan hem de hanedanla *sihriyet* bağı olan devletin en elit tabakasının mensubu Ahmed Fethi Paşa, büyük serveti ve şatafatlı eşyalarıyla siyasi rakiplerine, bu konuda aralarında tatlı bir rekabetin olduğu hanedanın diğer damatlarına, yabancı ülke temsilcilerine ve hatta saraya karşı dahi iktidarını pekiştirip gözler önüne sermiştir. Bu noktadan hareketle, devrin diğer damatları ve damat olmayan ricâlinin mal varlıklarının çalışılması, bu iki grubun kendi içinde ve karşılıklı bir biçimde kıyaslanmalarını mümkün kılacaktır. Böylece devrin devlet adamlarının portrelerini, yani kazançları, harcamaları, ekonomik-sosyal-kültürel faaliyet ve ilişkilerini daha anlamlı bir şekilde ortaya koyma imkânı doğacaktır. Bu ve benzeri çalışmaların artması, aynı zamanda ricâl arasındaki servet farkının ya da benzerliklerinin, rüşvet, sarraf-devlet adamı ilişkisi gibi farklı parametrelerin tesirinin ortaya konmasını sağlayacaktır. Böylece Tanzimat devri ricâlinin zenginliklerinin miktarı ve kaynağı tespit edilerek, özelden genele ekonomik-sosyal ve kültürel yaşam ile Tanzimat'ın bürokratlarının özel yaşamlarına getirdiği değişimler de somut bir şekilde yorumlanabilecektir. Bu cümleden çeşitli vesilelerle onların mal sayımlarını içeren tereke defterleri, yukarıda bahsedildiği üzere bazı zaaflarına rağmen, büyük kıymete sahiptir ve söz konusu araştırmaların önemli hareket noktasını oluşturur.

Bunların dışında çok yönlü ve renkli bir karaktere sahip olduğunu anladığımız Ahmed Fethi Paşa, devlete bir bürokrat olarak verdiği hizmetlerin yanında, tesis ettiği Büyükdere'deki tuğla, Beykoz'daki çini ve billûr fabrikası gibi faaliyetleriyle icracı bir devlet adamı ve iyi bir müteşebbis olduğunu da kanıtlamaktadır. Tuğla fabrikasını ihdas ettiği esnadaki tavrından, paşanın halkın ihtiyaçlarını iyi gözlemleyip, hem kendi hem de toplum menfaatine girişimlerini hızlı bir şekilde hayata koyabilen bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan başka tuğla fabrikası açılmaması, ihtiyaç olur ise tarafından açılması imtiyazını alması, kendi menfaatleri söz konusu olduğunda faydacı ve teklici bir zihniyetle hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Yanı sıra kumpanya ve gemilerde sahip olduğu hisseler ile saray ve şahsi ikametlerinin tefrişi için bizzat yaptığı satın almalar, onun son derece canlı bir ticari yaşamı olduğunu ve bu işi zevkle yaptığını göstermektedir. Bu yönüyle Ahmed Fethi Paşa, ticaretin daha ziyade gayrimüslimlerin elinde olduğu o dönemde, kendisine yöneltilen tüm eleştirilere rağmen, bu sahada da varlık göstererek, Osmanlı Devleti içinde farklı bir bürokrat kimliği sergilemiştir. Gerçekten de üst düzey bir devlet adamının ticaretle bu kadar içli dışlı olması dikkat çekicidir. Ancak hatırdı tutulması gereken hususlardan birisi de Ahmed Fethi Paşa'nın elde ettiği büyük servette hanedan damatlığı, mesleki kariyeri ve padişaha olan yakın-

lığının birbirinden bağımsız düşünölemeyecek, iç içe geçmiş önemli bir itici güç olmasıdır. Bu sayede imparatorluğun en zengin adamlarından birisi haline gelen paşa, elde ettiği standardı muhafaza edip, daha da ilerletebilmek için ticari faaliyetlerine hız kesmeden devam etmiştir. Birçok gayrimenkule de yatırım yaparak, servetini arttırmış, zenginliğini pekiştirmiştir. Dolayısıyla haiz olduğu avantajları, kişisel becerileriyle birleştiren Ahmed Fethi Paşa, sayılan argümanların hepsinin birbirine hizmet etmesi ve gözden düşmemesi sayesinde saray hayatını aratmayacak, muazzam bir yaşam sürmüş, devasa servetini müsrifçe kullanmış ve büyük borçlara girmiştir. Zira paşanın son görevi olan Tophane-i Âmire Müşirliğinden aylık 75.000 kuruş aldığı düşünöldüğünde, borcunun ne denli fahiş meblağlara ulaştığı net bir şekilde anlaşılabilir. Nitekim Ahmed Fethi Paşa örneğinde de göröldüğü üzere, bu dönemde saray ve çevresinin tüketim ve şatafatın merkezi olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır. Bu noktada, Ahmed Fethi Paşa'nın şahsından yola çıkarak, temsil ettiği zümre ile saray çevresinin yaşam tarzı ve standardı konusunda da fikir edinmek mümkün olmuştur. Son olarak bu çalışmayla, orijinal kaynaklara istinaden bazı kişisel özelliklerine ve hususi yaşamına dair detaylar meydana çıkarılarak, Ahmed Fethi Paşa'nın biyografisine katkı sağlanmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbîâlî Evrak Odası Sadaret Evrakı

- Sadaret Mektubî Kalemi, Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL), nr. 135/57.
- Sadaret Mektubî Kalemi, Mühimme, (A. MKT. MHM), nr. 131/82, nr. 146/7, nr. 146/98, nr. 203/5, nr. 212/50.
- Sadaret Mektubî Kalemi, Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD), nr. 252/37, nr. 265/84, nr. 270/70, nr. 275/37, nr. 279/100, nr. 282/37, nr. 298/85, nr. 299/13, nr. 303/7, nr. 303/35, nr. 304/60, nr. 317/39, nr. 322/78, nr. 322/82, nr. 334/9, nr. 335/49, nr. 339/93, nr. 343/52, nr. 344/23, nr. 359/29, nr. 361/56, nr. 366/43, nr. 367/39, nr. 379/6.
- Sadaret Mektubî Kalemi, Umûm Vilâyât (A. MKT. UM), nr. 505/70.

Cevdet Tasnifi

- Cevdet, Hariciye (C. HR), nr. 100/4989.
- Cevdet, Maliye, (C. ML.), nr. 665/27220.

Evkâf Nezareti Defterleri (EV. d).

- nr. 34024.

Hariciye Nezareti

- Hariciye Nezareti, Mektubî Kalemi (HR. MKT), nr. 266/29, nr. 268/85, 269/41, nr. 273/31, nr. 275/36, nr. 276/76, nr. 298/73, nr. 322/14.
- Hariciye Nezareti, Sefâretler Evrakı-Londra Sefâreti (HR. SFR. 3), nr. 35/8, nr. 35/18, nr. 75/22.
- Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR. TO), nr. 320/99, nr. 442/63.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT).

- nr. 1198/47053-C, nr. 661/32260, nr. 661/32260-E.

Hazîne-i Hassa Defterleri (HH. d).

- nr. 12011.

İrade Tasnifi

- İrade, Dahiliye, (İ. DH), nr. 264/16460, nr. 398/26346, nr. 461/30728-1, nr. 468/31353.
- Dosya Usulü İradeler (İ.DUİT), nr. 190/29.
- İrade, Meclis-i Mahsûs (İ. MMS), nr. 15/608, nr. 18/818-2, nr. 26/1144.
- İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), nr. 15/233, nr. 456/20457, nr. 549/24642.

Mabeyn-i Hümâyûn, (MB).

- nr. 118/54.

Meclis-i Vâlâ, (MVL).

- nr. 383/74, nr. 475/19, nr. 1033/33.

Yıldız Tasnifi

- Yıldız Resmi Marûzât (Y.A.RES), nr. 48/6.

Şer'iyye Sicilleri

- Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr.1751.
- Üsküdar Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri, nr. 733, nr. 743.

Yazma Eser

- Ali Fuad, *Marûf Simâlar*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, nr. Y/713.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Ahmed Atâ Efendi (Tayyar-zâde), *Tarih-i Atâ*, c. II, İstanbul 1293.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Marûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12; Tezâkir 13-20*, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1991.
- Akyıldız, Ali, "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 50, (2017), ss. 219-242.
- Akyıldız, Ali, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.

- Akyıldız, Ali, *Haliç'te Seyrüsefer Haliç Vapurları Şirketi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Ali Rıza-Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız, XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli*, c. I, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul 1977.
- Artan, Tülay, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatının Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, S. 83, (1999), ss. 292-322.
- Aysan, Fatma Nur, *II. Mahmud Döneminde Dersaadette Bir Ailenin Muhallefatı: Düzoğulları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- Bardakoğlu, Ali, "Bulûğ", *DİA*, İstanbul 1992, VI, ss. 413-414.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6, (1966), ss. 1-479.
- Belge, Murat, *Boğaziçi'nde Yâhılar, İnsanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Borak, Sadi, *Harem'in İç Yüzü: Leyla Saz'ın Anıları*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004.
- Bozkurt, Fatih, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11/22, (2013), ss. 193-229.
- Bozkurt, Fatih, "*Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*", Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.
- Cezar, Yavuz, "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, XLI/161, (1977), ss. 41-78.
- Çadırcı, Musa, "Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", *Belgeler*, XI/15, (1986), ss. 145-164.
- Çağlar, Burhan, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- Çelikkol, Zeki, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1992.
- Çürük, Cenap, "Askerî Müze", *DİA*, İstanbul 1991, III, ss. 492-493.

- Duran, Türkan, *I. Abdülhamid'in Kızı Esma Sultan'ın Hayatı (1778-1848)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Eğecioglu, Ömer, "Strauss ve Lanner'in Fethi Ahmet Paşa'ya İthaf Ettiği Valsler", *Sanat Dünyamız*, S. 118, İstanbul 2010, ss. 14-24.
- Eldem, Sedad Hakkı, *Boğaziçi Yalıları: Anadolu Yakası*, Vehbi Koç Vakfı, c. II, İstanbul 1994.
- Erdem, Sargon, "Amber", *DİA*, İstanbul 1991, III, ss. 7-8.
- Erdenen, Orhan, *Boğaziçi Sahilhaneleri I (Anadolu Yakası)*, İstanbul 2006.
- Erkan, Davut, *II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtrâtı I-II (1876-1880)*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011.
- Erkan, Davut, "II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli (İngiliz) Said Paşa, Hayatı ve Hatıratı", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXV, (2010), ss. 33-80.
- Erünsal, İsmail. E., *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Eyice, Semavi, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, VI, ss. 1596-1603.
- Fekete, Lajos, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", çev. M. Tayyib Gök-bilgin, *Bellekten*, XLIII/170, (1979), ss. 457-480.
- Giz, Adnan, *Osmanlı Prensesleri A-G*, İstanbul Üniversitesi bitirme tezi, no: 3718, İstanbul 1950.
- Giz, Adnan, "İkinci Mahmudun Kızları II", *Tarih Dünyası*, S. 9 (Ağustos 1950), ss. 368-369, 394.
- Güran, Tefvik, *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841-1918)*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. III, İstanbul 2001.
- Hut, Davut, "Fethi Paşa", *DİA*, İstanbul 2016, Ek-1, ss. 450-451.
- Hut, Davut, "Ahmed Fethi Paşa (1801-1858) Yalısı ve Korusu", *Üsküdar Sempozyumu VI*, İstanbul 2008, ss. 626-630.
- İbrahimgil, Mehmet Z., "Fethi Ahmet Paşa'nın İstanbul ve Rodos Adasındaki Vakıf Eserleri", c. 1, *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri, 13-17 Ekim 2010, Üsküp, Makedonya*, İstanbul 2015, ss. 453-489.

- İnalçık, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, (1953), ss. 51-75.
- İrtem, Süleyman Kâni, *Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007.
- Jamgoçyan, Onnik, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Ermeniler, (1650-1850)*, çev. Erol Üyepazarcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
- Kallek, Cengiz, “Miskal”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, ss. 182-183.
- Kiel, Machiel, “Rodol”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, ss. 155-158.
- Konuk, Neval, *Midilli, Rodos ve İstanköy’de Osmanlı Mimarisi*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2008.
- Küçükerman, Önder, “Tanzimat Dönemi Devlet Adamlarından Fethi Ahmed Paşa ve Türk Cam Sanayiinin Gelişimine Katkıları”, *Sinan Genim’e Armağan-Makaleleri*, İstanbul 2005, ss. 459-481.
- Küçükerman, Önder, “Türk Sanayi ve Tasarım Tarihi İçinde Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu ve TBMM Milli Saraylar Koleksiyonu’ndaki Eserler”, *Milli Saraylar Koleksiyonu’nda Yıldız Porseleni*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1998, ss.10-21.
- Küçükerman, Önder - İhsan Yücel, “Milli Saraylar’daki Cam Eserlerin 19. Yüzyılda Türk Cam Sanayiinin Gelişimine Etkileri ve Ahmed Fethi Paşa”, *Milli Saraylar*, TBMM Basımevi, Ankara 1993, ss. 20-39.
- Mac Farlane, Charles, *Kismet; Or, The Doom Of Turkey*, Second Edition, London 1855.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. I-II, yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Mermerci, Doğu, “Türk Müzeciliğinin 150. Yılında Ahmed Fethi Paşa ve Bastırılan 150. Yıl Hatıra Madalyonları”, *Türk Nümismatik Derneği Yayınları*, İstanbul 1999, ss. 71-77.
- Öz, Tahsin, “Ahmed Fethi Paşa ve Müzeler”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949, ss.1-16.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar, Türkiye, (1074-1990)*, c. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969.

- Pakalın, Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, c. III, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1978.
- Pamukciyan, Kevork, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, Biyografileriyle Ermeniler*, c. IV, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Redhouse, J. W., *Redhouse's Turkish Dictionary: in two parts, English and Turkish and Turkish and English*, London: Bernard Quaritch, 1880.
- Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, haz. Bekir Şahin, Faruk Ağartan, İSAR, İstanbul 2013.
- Sabev, Orlin, "Osmanlı Toplumsal Tarihi için Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, I, (2013), ss. 259-272.
- Sakaoğlu, Necdet, "Fethi Ahmed Paşa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, III, ss. 298-299.
- Sunay, Serap, "Mehmed Ali Paşa, Damad", *DİA*, İstanbul 2016, Ek-2, ss. 216-218.
- Sunay, Serap, "Tanzimat Meclisi'nde Görülen İlk Rüşvet Davası: Tatbik-i Mühür Meselesi ve Perde Arkası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 33, İstanbul 2015, ss. 85-112.
- Sunay, Serap, "Ali Fuad [Türkgeldi]'nin Eserleri Marûf Simâlar ve Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye'de Sultan II. Mahmud'un Damatları ve Mustafa Reşid Paşa ile Mücadeleleri", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına*, Derin Yayınları, İstanbul 2015, ss. 393-418.
- Sunay, Serap, *Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon 2015.
- Sunay, Serap, "Tanzimat'ın İlk Saray Düşünü: Sultan II. Mahmud'un Kızı Atiyye Sultan'ın Ahmed Fethi Paşa ile Evlenmesi", *Belleten*, LXXVII/278, (Nisan 2013), ss. 119-150.
- Sunay, Serap, "Tanzimat'ın Önde Gelen Sarraflarından Cezayirlioğlu Mıgırdıç Amira ve Mal Varlığı", *Prof. Dr. Şevki Nezihî Aykut Armağanı*, Etkin Kitaplar, İstanbul 2011, ss. 265-295.

- Şehsuvaroğlu, Halûk Y., *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y., "Fethi Ahmed Paşa", *İstanbul Ansiklopedisi*, yay. haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul 1971, X, ss. 5708-5709.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y., "Fethi Ahmed Paşa Yalısı", *İstanbul Ansiklopedisi*, yay. haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul 1971, X, ss. 5709-5711.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y., "Atiye Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 3/S. 25 (Ocak 1952), ss. 1200-1202.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Tanman, M. Baha, "Fethi Ahmed Paşa Yalısı", *DİA*, İstanbul 1995, XII, ss. 457-458.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.
- Ubicini, J. H. A., *1855'te Türkiye I*, çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1980.
- Yıldız, Netice, "19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarıyla İlgili Bazı Belgelerin Değerlendirilmesi", *Milli Saraylar*, Ankara 1992, ss. 44-57.
- Yücel, Erdem, "Müze", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, ss. 240-243.

Gazeteler

- Ceride-i Havâdis*, nr. 874, 17 Şubat 1858/3 Receb 1274.
- Takvim-i Vekayi*, nr. 160, 28 Ocak 1838/2 Zilkade 1253.
- The New York Times*, 7 Mayıs 1853, 18 Haziran 1853.

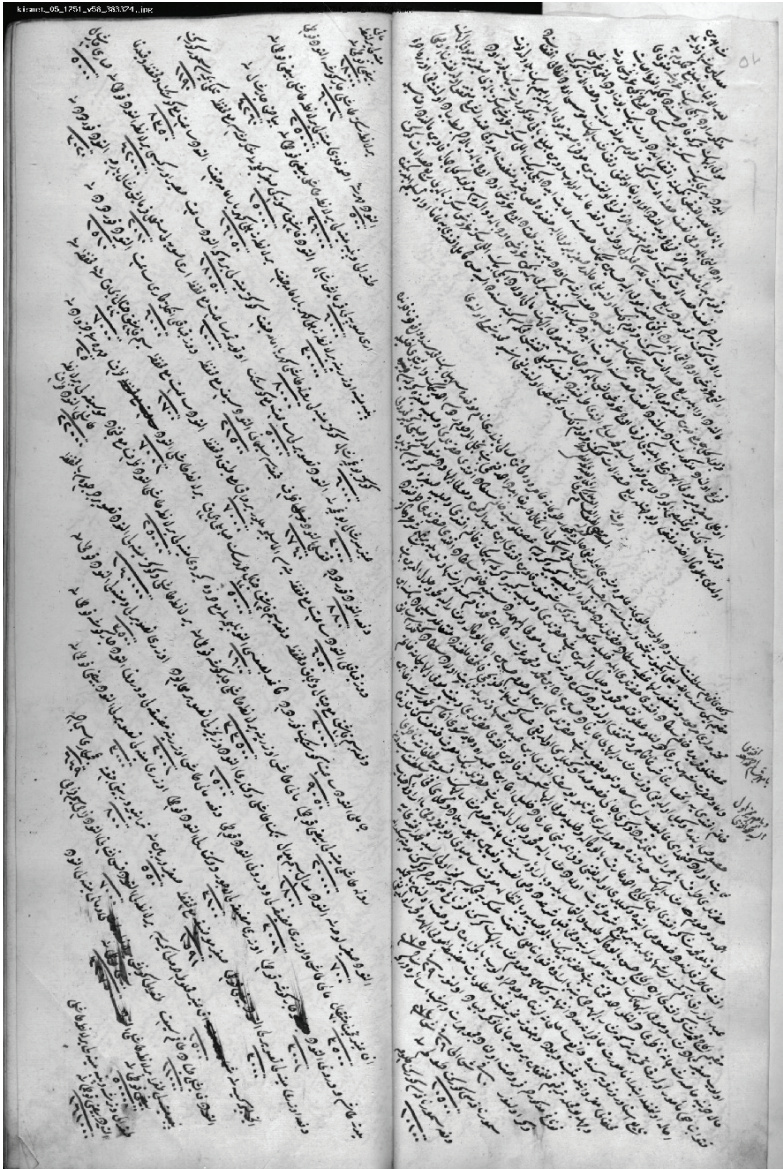
İnternet Kaynakları

- <http://emlak.haber7.com/arsa/haber/1226697-pasanin-torunlari-catalcayi-istiyor> Erişim tarihi: 7 Nisan 2017.
- <http://www.haberler.com/fethi-pasa-vakfi-rodos-ta-muze-acmak-icin-gun-4173149-haberi/> Erişim tarihi: 22 Mart 2017.
- <http://www.kdk.gov.tr/depo/3cGTCSonHali.pdf> Erişim tarihi: 9 Şubat 2017.

EKLER

Ek 1: Damat Ahmed Fethi Paşa
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi)

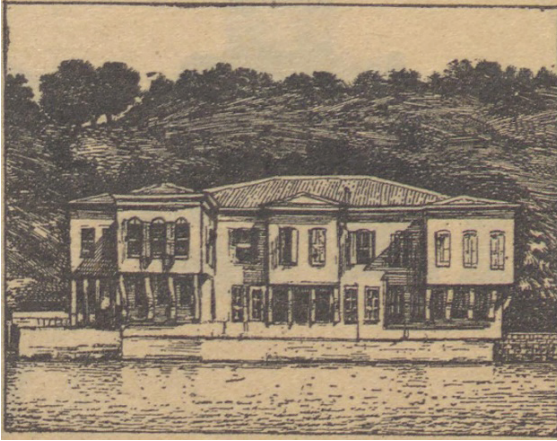
Ek 2: Ahmed Fethi Paşa'nın Terekesinin İlk Sayfası
 (Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Şer'iyeye Sicilleri, nr.1751)

Ek 3: Ahmed Fethi Paşa Evkâfından Saat Kulesi (Rodos)
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi)

Ek 4: Kuzguncuk'ta Ahmed Fethi Paşa Yalısı
(İ.B.B. Atatürk Kıtaplđı, Mimar Hüsrev Tayla Arşivi)

Ek 5: Kuzguncuk Ahmed Fethi Paşa Yalısının Dıştan ve İçten Görünümü
(Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Kuzguncuk Kıyıları", Tarihten Sayfalar <http://earsiv.schir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/2062/001501341006.pdf?sequence=3>
Erişim Tarihi: 17 Ocak 2019)